

Velferðarríkið og hin íslenska leið: Framlag íslenskrar félagsfræði til velferðarrannsókna

Guðný Björk Eydal
Steinunn Hrafnisdóttir
Háskóla Íslands

Útdráttur: Í þessari yfirlitsgrein er fjallað um rannsóknir í félagsfræði og skyldum greinum á íslensku velferðarkerfi með áherslu á almannatryggingar, félagsþjónustu, fjölskyldustefnu, fátækt og lífskjör. Rannsóknum á þessu sviði hefur vaxið fiskur um hrygg undanfarin ár og Íslendingar hafa í auknum mæli tekið þátt fjölþjóðlegum samanburðarrannsóknum sem hafa leitt til aukinnar þekkingar á stöðu íslenska velferðarkerfisins og einkennum þess. Það hefur einnig færst í vöxt að gögn um Ísland séu hluti af fjölþjóðlegum gagnasöfnum og ber þar hæst þátttöku Íslendinga í Evrópsku lífskjararannsókninni, EU-SILC, sem skapar áður óþekkta möguleika á að fylgjast með kjörum og félagslegri stöðu landsmanna.

Lykilorð: Velferðarríki ■ velferðarrannsóknir ■ félagsmálastefnur ■ félagsfræði

Abstract: This article reviews the literature on research in sociology and related disciplines, on social policy in Iceland. The main emphasis is on social security, social services, family policies, as well as research on poverty and living conditions. Research in this field has increased considerably in recent years and Iceland has participated in international comparative research that has led to augmented knowledge on the characteristics and outcomes of the Icelandic welfare system. Icelandic scholars have taken part in comparative research projects in the field and Iceland is now presented in many international databases that provide new opportunities for research, such as the European survey on living conditions, EU-SILC that creates before unknown possibilities to monitor living conditions and social status of the Icelandic population.

Keywords: Welfare state ■ welfare research ■ social policy ■ sociology

Inngangur

Uppruni velferðarríkisins, þróun þess og áhrif eru meðal meginviðfangsefna velferðarrannsóknna. Uppruna nútíma velferðarkerfa má rekja til seinni hluta 19. aldar, þegar skipulögðum almannatryggingum og opinberri velferðarþjónustu var komið á fót á Vesturlöndum. Á fyrri hluta 20. aldar jókst umfang almannatrygginga í flestum iðnríkjum, upphæðir bóta hækkuðu og fleiri nutu þjónustu velferðarstofnana. Á seinni hluta 20. aldar þróuðu flestar vestrænar þjóðir velferðarkerfi sem einkenndust af heildstæðri velferðarþjónustu og aðgangi þegnanna að almannatryggingum, félagslegri aðstoð og opinberri þjónustu á sviði heilsugæslu, húsnæðis, menntunar og félagsmála (Esping-Andersen, 1990; Sipilä, 1997; Stefán Ólafsson, 1999a; Stefán Ólafsson, 2012a; Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson, 2012).

Á sviði velferðarfélagfræði hefur einkum verið leitað svara við þremur meginspurningum, (1) hvernig velferðarkerfi ólíkar þjóðir hafa þróað, (2) hvaða áhrifaþættir hafa ráðið mestu um þróunina, og (3) hvort tekist hafi að ná settum markmiðum. Þegar þróun velferðarkerfa er viðfangsefnið er lögð áhersla á að greina hvað einkennum kerfin – hvaða reglur gildi um það hverjir njóta bóta og þjónustu, hvernig fjármögnun sé hagað og hvernig verkskiptingu á milli fjölskyldu, markaðar, hins opinbera og þriðja geirans sé háttáð¹. Í annan stað er spurt um þá áhrifaþætti sem mestu hafi ráðið um þróun kerfanna og þá hefur stig iðnvæðingar í viðkomandi samfélagi, lýðfræði þess, menning, saga, hugarfar og stjórnmál verið meðal þeirra þátta sem mest hafa verið rannsakaðir. Þegar rannsóknir beinast að því að athuga hvort settum markmiðum hafi verið náð er metið hvort hinn opinberi stuðningur hafi komið að tilætluðum notum og hvernig dreifingu lífskjara sé háttáð (Esping-Andersen, 1990; Stefán Ólafsson, 1999).

Í ýmsum löndum eru þeir fræðimenn sem stunda velferðarrannsóknir allajafna sérmenntaðir í velferðarfræðum. Hérlandis hefur slík fræðigrein ekki þróast heldur hafa velferðarrannsóknir verið hluti af vinnuframlagi í mörgum ólíkum fræðigreinum, og má þar nefna félagsfræði, félagsráðgjöf, fötlunarfræði, hagfræði, mannfræði, lögfræði, stjórnmálafræði og sagnfræði, enda spanna velferðarrannsóknir vítt svið. Margar íslensku rannsóknanna eru þverfaglegar en aðrar mótast af sjónarhóli ákveðins fræðasviðs. Hér verður einkum horft til rannsókna á því sviði sem fellur undir félagsmálastefnu (e. *social policy*). Þar hafa félagsfræðingar haft forystu við rannsóknir á lífskjörum, einkennum velferðarkerfa og alþjóðlegum samanburði, en einnig sinnt, oft í samstarfi við fræðafólk á sviði félagsráðgjafar, rannsóknnum á fjölskyldustefnu og fæðingarorlofi. Rannsóknir á félagslegri þjónustu sveitarfélaga og á þriðja geiranum hafa aukist, og hafa þar komið við sögu fræðimenn úr ýmsum greinum félagsvísinda.

Þátttaka íslenskra fræðimanna í fjölþjóðlegum samstarfsverkefnum hefur haft mikla þýðingu fyrir þróun þekkingar á þessu sviði. Þar ber hæst þátttöku Íslendinga á árunum 2008–2012 í öndvegissetri um stöðu og árangur norrænu velferðarríkjanna. Verkefnið var kallað *REASESS* í stíl við enska heitið *Nordic Centre of Excellence in Welfare Research – Reassessing the Nordic Welfare Model*. Hópur íslenskra fræðimanna hlaut öndvegisstyrk frá Rannís til að tryggja að Íslendingar gætu tekið þátt í þessu verkefni, og hafa niðurstöður rannsóknanna birst í greinum, skýrslum og bókum. Í umfjölluninni hér á eftir er meðal annars tekið mið af þeim niðurstöðum, sérstaklega þeim sem birtust í bókinni *Þróun velferðarinnar 1998–2008* (Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson, 2012). Þátttaka Hagstofu Íslands í lífskjararannsókn Eurostat (EU-SILC) er einnig mjög mikilvæg í þessu sambandi þar sem Hagstofan hefur aflað samanburðarhæfra gagna frá árinu 2003 um lífskjör íslensku þjóðarinnar. Slík gagnasöfn eru forsenda fjölþjóðlegs samanburðar og mats á árangri íslenska velferðarkerfisins, og skipta því miklu fyrir framþróun rannsókna.

Þessi grein er hluti af greinasafni sem byggir á bókinni *Íslensk félagsfræði* sem var gefin út árið 2004. Guðný Björk Eydal var höfundur kafla um velferðarrannsóknir og hér er að hluta til byggt á honum, en leitast við að gefa yfirlit yfir þær rannsóknir sem hafa verið unnar síðan bókin kom út (Guðný Björk Eydal, 2004). Í þessari grein verður í upphafi gerð grein fyrir kenningum um það hvað ræður mótun og einkennum velferðarkerfa. Því næst verður fjallað um framlag íslenskra félagsfræðinga og samverkafólks til velferðarrannsókna með áherslu á félagsmálastefnu með áherslu á eftirtalin svið: félagsþjónustu, fjölskyldustefnu, fátækt og lífskjör. Þá er fjallað um þá þætti sem haft hafa áhrif á mótun íslenska velferðarkerfisins. Ýmsar skýrslur og athuganir hafa verið gerðar á sviði velferðarrannsókna, þar með talið mat á árangri og úrræðum, en hér er umfjöllun afmörkuð við niðurstöður rannsókna sem birtar hafa verið á fræðilegum vettvangi í tímaritum og í bókum. Umfjöllunin er því ekki tæmandi en markmiðið er að gefa mynd af helstu áherslum og niðurstöðum rannsókna á sviði félagsmálastefnu á liðnum áratugum.

Ólíkar leiðir – hvað ræður mótun velferðarkerfa?

Fyrstu rannsakendur á sviði velferðarrannsókna lögðu einkum áherslu á að mæla útgjöld til velferðarmála, hagvöxt og lýðfræðibreytur sem gáfu upplýsingar um samsetningu þjóða. Tilgangur mælinganna var að meta að hversu miklu leyti ráðandi skýringarkenningar verkhyggjunnar (e. *functionalism*) reyndust réttar. Slíkar kenningar byggðust á líffræðilegum líkönum; að gefnum ákveðnum skilyrðum var talið víst að tiltekin virkni yrði í viðkomandi kerfi, þar sem hver eining gegndi ákveðnu hlutverki. Lögð var áhersla á að hið félagslega kerfi hefði ákveðið hlutverk (e. *function*) og hið að sama ætti við um hverja einingu kerfisins (Esping-Andersen, 1990). Samkvæmt þessari kenningarhefð var talið að iðnvæðing og tækniþróun væru hin mótandi öfl við þróun velferðarkerfa². Iðnvæðingin hefði skapað nýjar þarfir og vegna aukinnar hagsældar hefði skapast svigrúm til að mæta þessum þörfum með auknum velferðarútgjöldum. Þannig boðaði kenningin að því iðnvæddara og ríkara sem ríki væri, þeim mun viðameira yrði velferðarkerfi þess (Cutright, 1965; Stefán Ólafsson, 1999a; 2012a; Wilensky og Lebeux, 1965).³

Rannsakendur sem gagnrýndu kenningar verkhyggjunnar bentu á að þær tækju ekki tillit til áhrifa hugarfars, menningar og stjórn mála á mótun velferðarkerfa né gætu þær útskýrt hvers vegna lönd sem hefðu iðnvæðst með svipuðum hætti byggju við ólík velferðarkerfi (Esping-Andersen, 1990; Hill, 1996). Einnig bentu þeir á að vöxtur velferðarútgjalda gæti stafað af auknum vandamálum, t.d. atvinnuleysi, og þyrfti ekki að merkja að velferð hefði almennt aukist (Stefán Ólafsson, 1999a; 2012a). Þrátt fyrir þessar takmarkanir verkhyggjunnar hefur mikilvægi framleiðsluhátta og efnahagskerfa við mótun velferðarkerfa ekki verið dregið í efa, en þessir þættir eru ekki lengur álitnir hafa jafnaferandi áhrif og áður var talið. Stefán Ólafsson (1999a) bendir á að verkhyggjan geti skýrt hvernig tiltekna aðstæður og vandamál koma til sögunnar en viðbrögð samfélagsins geti ráðist af öðrum þáttum en þar eru taldir helstir.

Annar meginkenningaskóli félagsfræðinnar er skóli *átakakenninga* (e. *conflict theories*).⁴ Samkvæmt átakakenningum eru félagsleg fyrirbæri og félagslegar breytingar af-rakstur átaka milli ólíkra hópa í samfélaginu, oftast stétta, hagsmunahópa og stjórn málaflokka. Eðli málsins samkvæmt leggja fylgismenn átakakenningaskólans megináherslu á áhrif *gerenda* (e. actors) (Palme, 1990; Schmidt, 2010). Meginniðurstaða velferðarrannsókna þar sem beitt er sjónarhorni átakakenninga er sú að mikill áhrifamáttur jafnaðarmannaflokka og vinstriflokka hafi að jafnaði haft í för með sér umfangsmeiri velferðarkerfi og hefur sérstaklega verið horft til velferðarkerfa Norðurlandaráríkja annarra en Íslands í því

sambandi (Castels, 1978; Esping-Andersen, 1990; Korpi, 1978; Nygård, 2006; Wennemo, 1994). Á Norðurlöndum hafa fræðimenn einnig bent á mikilvægi bændaflokka eða miðjuflokka við mótun velferðarkerfa (Olsson, 1991; Kangas, 1991) og á ákveðnum tímabilum hefur stuðningur hægriflokka einnig verið talinn mikilvægur (Baldwin, 1991a; 1991b). Rannsóknir á norrænu velferðarkerfunum hafa ennfremur leitt í ljós mikilvægi verkalýðshreyfingarinnar fyrir þróun velferðarkerfa (sjá t.d. Katzenstein, 1983; Korpi, 1978; 1983; Stefán Ólafsson, 1999a; 2012a). Á undanförunum áratugum hefur nýfrjálsbyggja (e. *neo-liberalism*) haft mikil áhrif á velferðarstefnu á Vesturlöndum og víða verið lögð áhersla á svokallaða nýskipun í ríkisrekstri (e. *new public management*) (Lodemel og Moreira, 2014).

Þá hafa rannsóknir einnig staðfest áhrifamátt sjálfböð- og kvannahreyfinga á mótun velferðarstefnunnar á hverjum tíma (Sigrún Júlíusdóttir og Sigurveig H. Sigurðardóttir, 1997; Ómar H. Kristmundsson og Steinunn Hrafnisdóttir, 2008; 2012a; 2012b). Frá sjónarhorni kvennafræða eru valdatengsl kynjanna og áhrifamáttur kvenna skoðuð sérstaklega (Sainsbury, 1996; Pateman 2000). Slíkar rannsóknir hafa einkum beinst að áhrifum kvannahreyfinga á afmarkaða þætti velferðarkerfisins, t.d. mótun fjölskyldustefnu. Þá hafa sérfræðingar reynst áhrifamikill þrýstihópur og bendir Therborn (1993) t.d. á að lögfræðingar hafi gegnt lykilhlutverki við stefnumótun um velferð barna í upphafi 20. aldar. Þeir sem helst njóta aðstoðar frá velferðarkerfinu hafa einnig víða haft áhrif sem skipulagðir þrýstihópar (Kangas, 1991; Kendall, 2012). Á sama hátt og verkhyggjumenn hafa verið gagnrýndir fyrir að gefa ekki gaum að áhrifum hagsmunasamtaka og stjórnmalaflokka hafa átaka- og stjórnmalakenningar verið gagnrýndar fyrir að þar sé of mikil áhersla lögð á gerandann en ekki tekið nægjanlegt tillit til mótandi áhrifa efnahagsþróunar og hugarfars (Ginsburg, 1992).

Í þriðja helsta kenningaskóla velferðarfélagsfræðinnar er leitað skýringa í hugarfari og menningu þjóða. Breski þjóðfélagsfræðingurinn Thomas Humphrey Marshall taldi lífsskoðun þegnanna endurspeglast í þróun réttinda á hverjum tíma (Marshall, 2000; Stefán Ólafsson, 1999a). Árið 1949 setti Marshall fram greiningu sína um þróun réttinda borgaranna. Hann taldi að fyrst hefðu þróast *lagaleg réttindi* (e. *civil rights*) sem tryggja jafnrétti fyrir lögum og miða að frelsi einstaklinga gagnvart stjórnvöldum. Í öðru lagi hefðu áunnist *pólitísk réttindi* (e. *political rights*) sem tryggja borgurum samfélagsins kosningarétt og kjörgengi. Síðar hefði komið til sögunnar þriðja tegund réttinda, segir Marshall, nefnilega *félagsleg réttindi* (e. *social rights*) sem miða að því að tryggja fólkinu ákveðin lífskjör. Marshall (2000) bendir á að réttindin hafi þróast á ólíkum tímasteiðum; lagaleg og pólitísk réttindi hafi áunnist í kjölfar upplýsingarstefnunnar og frönsku byltingarinnar en félagsleg réttindi ekki orðið almenn fyrr en leið á 20. öld. Smám saman hafi þessi réttindi getið af sér viðeigandi opinberar stofnanir. Sænski félagsfræðingurinn Göran Therborn (1993) benti á að þessi réttindi hafi fyrst verið veitt karlmönnum, síðan konum og síðast börnum, og að enn vanti talsvert á að hægt sé að tala um sambærileg réttindi þessara hópa. Þannig hafi karlar fengið kosningarétt á undan konum og pólitísk réttindi barna eru enn mjög takmörkuð þótt unnið hafi verið markvisst að því að auka möguleika barna til pólitískra áhrifa á undanförunum áratugum (Kjörholt og Liden, 2004). Stefán Ólafsson (1999a, bls. 215) segir að samkvæmt hugarfarskenningum „geti ýmsir straumar almenningsálits sem leiki um þjóðfélagið haft áhrif á uppbyggingu þess“. Þannig væri litið á þróun velferðarkerfisins sem viðbrögð við óskum almennings.

Hugarfarskenningum hefur t.d. verið beitt til að skýra hvers vegna velferðarkerfi Bandaríkjaanna hefur ekki verið byggt upp með sama hætti og víðast hvar í Evrópu. Samkvæmt kenningunni hefur lífsskoðun Bandaríkjamanna verið höll undir einstaklingshyggju og einkennt af tortryggni gagnvart opinberri forsjá (Skocpol, 1995; Zimmerman, 1995). Viðamikilla gagna hefur verið aflað í samanburðarrannsóknum á hugarfari í Evrópskum (*European Value Study* og *European Social Survey*) og alþjóðlegum lífsgildakönnunum (*World Value*

Survey) (Svalfors, 2010). Íslenskir fræðimenn í samstarfi við Félagsvísindastofnun hafa tekið þátt í slíkum rannsóknum (Félagsvísindastofnun, e.d.). Á undanförunum áratugum hefur gætt vaxandi áhrifa stofnanakenninga á sviði velferðarfélagsfræði (Rothstein, 1998; Lynch and Rhodes, 2016).

Fjórða meginsjónarhornið er sjónarhorn kvenna- og kynjafræða sem varð áberandi á síðustu áratugum 20. aldar (Wennemo, 1994; Þorgerður Einarsdóttir, 2004). Kvennafræðingar gagnrýndu að sjónarhorni kvennafræði hefði ekki verið beitt í velferðarfélagsfræði (sjá t.d. Björnberg 1993; 1995; Lewis, 1993; Sainsbury, 1996). Skandinavískir femínistar greina þó samband kvenna og velferðarríkisins með ólíkum hætti. Annars vegar töldu ákveðnir fræðimenn að konur og velferðarríkið hefðu myndað eins konar bandalag – skapast hefði þörf fyrir vinnuafli kvenna á atvinnumarkaði og konur þyrftu á félagslegri þjónustu að halda til þess að geta stundað vinnu utan heimilis. Þetta bandalag var talið byggjast á gagnkvæmum hagsmunum og hefði tryggt konum ákveðin pólitísk áhrif við mótun velferðarríkisins (Hernes, 1987; Rauhala o.fl. 1997). Aðrir femínískir fræðimenn töldu á hinn bóginn að þessi þróun hefði einungis leitt til þess að feðraveldið hefði færst frá fjölskyldunni og einkalífínu til opinberra stofnana – þ.e. að hið opinbera hafi tekið að sér fjölskylduþátt feðraveldisins, feðraveldið hefði færst í hendur hins opinbera (Rauhala o.fl., 1997; Walby, 1997).

Femínistar gagnrýndu að velferðarránsóknir hefðu einkum beinst að réttindum sem væru mikilvæg fyrir karlmenn, en áhrifum velferðarkerfisins á líf og störf kvenna, á fjölskylduna og börnin hefði minna verið sinnt. Þessi gagnrýni hafði umtalsverð áhrif á viðfangsefni velferðarránsókna, þar sem rannsakendur hafa í síauknum mæli beint sjónum sínum að konum, börnum, fjölskyldum og umönnunarstefnu (e. care policies) (Anttonen og Sipilä, 1996; Lewis, 2002; Millar og Warman, 1995; 1996; Pateman, 2000; Sainsbury, 1996; Kröger og Yeandle, 2014).

Frá níunda áratug síðustu aldar hefur talsvert verið fjallað um áhrif alþjóðavæðingar á þróun velferðarkerfa einstakra ríkja. Samkvæmt Myles og Quadagno (2002) hefur enn sem komið er ekki verið hægt að sýna fram á með empírískum mælingum að velferðarkerfi einstakra ríkja hafi beinlínis breyst vegna alþjóðavæðingar. Þá er heldur ekki talið líklegt að þau ríki sem nú byggja upp velferðarkerfi muni byggja á vestrænum fyrirmyndum (Therborn and Gough, 2010). Þá hefur einnig verið rætt talsvert um áhrif síðiðnvæðingar (e. *post industrialism*) á velferðarkerfi og einkum staðnæmst við stærð og einkenni þjónustugeirans (sama rit; Esping-Andersen, 1999). Fleiri kenningar hafa sett svipmót sitt á velferðarfélagsfræði (sjá t.d. Esping-Andersen, 1999; Myles og Quadagno, 2002; Stefán Ólafsson, 1992a; 1999a), en hér skal látið staðar numið eftir lýsingu þessara fjögurra helstu kenningarskóla. Í velferðarfélagsfræðinni hefur, eins og almennt í félagsfræði, verið horfið frá því sjónarhorni að hægt sé að leita heildrænna skýringa með því að beita einu altæku kenningarsjónarhorni, og hallast flestir nú að því að samþætting aðferða og kenninga sé líklegasta leiðin til árangurs (Layder, 1998; Stefán Ólafsson, 1999).

Einkenni velferðarkerfa

Árið 1958 setti Bretinn Richard Titmuss fram greiningarlíkan þar sem velferðarkerfum var skipt í þrjár megingerðir: *takmörkuð réttindakerfi* (e. *residual systems*), *atvinnutengd réttindakerfi* (e. *industrial-achievement based systems*) og *festabundin réttindakerfi* (e. *institutional systems*). Að mati danska félagsfræðingsins Esping-Andersens (1990) skapaði Titmuss með þessu nýjar forsendur fyrir grósku í samanburðarránsóknum á sviðinu. Hann telur að aðferðafræði Titmuss hafi þvingað rannsakendur til að hverfa frá einhliða athugunum á velferðarútgjöldum og huga í staðinn að innihaldi og einkennum velferðarkerfanna. Velferðarránsakendur beindu í auknum mæli sjónum að stefnumótun og einkennum velferðar-

kerfanna. Rannsóknir beindust meðal annars að því að greina hvort réttindi væru *altæk* (e. *universal*) eða *þarfagreind* (e. *means tested*), að því hvaða kröfur væru gerðar til þeirra sem ættu að njóta bótanna og síðast en ekki síst að tengslum vinnumarkaðar og velferðarkerfis (Esping-Andersen, 1990). Einnig var lögð áhersla á að greina fjármögnun velferðarkerfanna, hugmyndafræði að baki þeim og athuga hverjir veittu þjónustuna (Sainsbury, 1996).

Á síðustu áratugum 20. aldar voru birtar fjölmargar viðamiklar samanburðarrannsóknir um réttindi og einkenni velferðarkerfa í margvíslegum ólíkum ríkjum. Greiningarlíkön sem drógu fram lykileinkenni velferðarkerfa í iðnríkjunum voru þróuð enn frekar. Flest slík líkön eiga það sameiginlegt að beina annars vegar athygli að velferðarkerfum sem veita lágmarksvernd og hins vegar að kerfum sem veita umfangsmikla vernd. Í fyrri flokknum lenda Bandaríkin, ýmist ein eða með öðrum, en Norðurlandarákin eru langoftast flokkuð saman í síðari flokknum. Á milli þessara hópa koma svo ýmist einn ríkjahópur eða tveir, eftir flokkunarlíkönnum (Arts og Gelissen, 2002; 2010; Stefán Ólafsson, 1999a; 2012a).

Óhætt er að staðhæfa að ákveðin tímamót, sambærileg við þau sem urðu 1958 þegar Titmuss setti fram greiningu sína, hafi orðið 1990 þegar danski félagsfræðingurinn Esping-Andersen kynnti niðurstöður rannsókna sinna í bókinni *Three Worlds of Welfare Capitalism*. Þar kynnti hann þrjú greiningarlíkön sem hann skilgreindi út frá þegnrettindum, velferð og meginstefnum í þjóðmálum: *ihaldssamt kerfi* (e. *conservative model*), *frjálslynt kerfi* (e. *liberal model*) og *jafnaðarkerfi* (e. *social-democratic model*). Rannsókn Esping-Andersens beindist að ellilífeyristryggingum, sjúkratryggingum og atvinnuleysistryggingum. Hann rannsakaði meðal annars réttindatakmarkanir, áhrif atvinnu á bótarétt, lengd bótatímabíla, upphæðir bóta sem hlutfall af launum og umfang almannatrygginga og félagslegrar þjónustu. Tilgangur greiningarinnar var að ákvarða að hversu miklu leyti réttindakerfin gæfu kost á að framfleyta sér án tekna úr markaðskerfinu. Yfir þetta notaði Esping-Andersen hugtakið *de-commodification*, sem þýtt hefur verið sem „frelsi frá lífsbjargarskilyrðum markaðsaflanna“ (sjá Stefán Ólafsson, 1999a; 2012a).

Samkvæmt flokkunarlíkani Esping-Andersens eru ihaldssömu kerfin ríkjandi í Þýskalandi, Frakklandi, Belgíu, Austurríki og á Ítalíu. Þau einkennast því að litið er á velferðarkerfið fyrst og fremst sem leið til að viðhalda hefðbundnum gildum; fjölskyldan er talin grunneining samfélagsins og sem minnst skal hróflað við stéttaskiptingu. Réttindi eru þar atvinnutengd sem þýðir að þeir sem ekki eru þátttakendur á vinnumarkaði hafa mjög takmörkuð réttindi. Frjálslyndu leiðina telur Esping-Andersen vera ríkjandi í Ástralíu, Bandaríkjunum, Bretlandi og Kanada. Hún felst í að veita markaðnum sem mest svigrúm og og takmarka hlutverk ríkisins við að hjálpa fólki til sjálfshjálpar. Aðstoð skal veitt að undangenginni þarfakönnun. Þriðja tegundin er hið sósíaldemókratíska kerfi jafnaðarmanna sem Esping-Andersen segir ríkjandi í Danmörku, Finnlandi, Noregi, Svíþjóð og Hollandi. Í jafnaðarkerfinu er lögð áhersla á altækan rétt til félagslegs öryggis og stefnt að því að jafna dreifingu lífskjara með greiðslum frá hinu opinbera og félagslegri þjónustu (Esping-Andersen, 1990; Stefán Ólafsson, 1999a; 2012a).

Útgáfa bókarinnar *Three Worlds of Welfare Capitalism* hafði gífurleg áhrif á velferðarrannsóknir, og greiningarlíkan Esping-Andersens var efst á baugi í umræðum og rannsóknum á síðasta áratug 20. aldar. Ekki er þar með sagt að allir hafi verið sáttir við niðurstöður hans, öðru nær – þær hafa verið umdeildar og gagnrýndar. Gagnrýnin hefur einkum beinst að forsendum flokkunarkerfisins og því hversu vel það náí í raun að fanga sérkenni velferðarkerfa hinna ýmsu ríkja. Greiningin á hvaða lönd tilheyra hvaða líkani hefur einnig verið gagnrýnd (sjá t.d. Arts og Gelissen, 2002; 2010).

Harðasta gagnrýnin á kenningar Esping-Andersens hefur þó komið frá velferðarrannsakendum sem hafa beitt kenningum og sjónarhornum kynjafræði í velferðarrannsóknum.

Þeir hafa meðal annars talið áherslu hans á elli-, sjúkra- og atvinnuleysistryggingar til að greina einkenni velferðarkerfanna endurspeglar karllæga hefð velferðarrannsókna, sem hafi einkum beinst að þeim sviðum velferðarkerfisins sem skipti karlmanninn (fyrirvinnuna) hvað mestu máli. Minni áhersla hafi verið lögð á rannsóknir á félagslegri þjónustu, hlutverki fjölskyldunnar eða stöðu kvenna og barna í hinum ólíku velferðarkerfum. Þannig sé það vafasamt að alhæfa um gerð velferðarkerfisins í heild út frá greiningu á takmörkuðum þáttum, svo sem ákveðnum tegundum almannatrygginga (sjá t.d. Lilju Mósesdóttur, 2001; Sainsbury, 1996). Esping-Andersen (1999; 2009; Esping-Andersen o.fl. 2002) hefur brugðist við þessari gagnrýni að ákveðnu marki og fellt fjölskyldu- og kynjasjónarhorn betur að greiningu sinni. Einnig hafa rannsakendur þriðja geirans bent á að hið hefðbundna flokkunarkerfi Esping-Andersens eigi síður við nú en áður þar sem mörkin á milli markaðar, ríkis og þriðja geirans séu orðin óljósari. Ástæðan sé meðal annars nýskipun í ríkisrekstri (e. *New Public Management*), þar sem stjórnunaraðferðir einkarekstrar hafa í auknum mæli verið teknar upp á Norðurlöndum. Á Íslandi var þessi skipan tekin upp í opinberum rekstri árið 1991 og hafði það í för með sér fjölgun þjónustusamninga við félagasamtök sem sinna velferðarþjónustu. Sumir þessara samninga voru reyndar einungis formfesting á þjónustu sem þriðji geirinn hafði rekið um langa hríð (Wijkström & Zimmer, 2010; Ómar H. Kristmundsson og Steinunn Hrafnisdóttir, 2012b). Á síðustu árum hefur Evrópusambandið lagt áherslu á *félagslega fjárfestingu* (e. *social investment*) í velferðarstefnu sinni. Þá er átt við að velferðarstefna eigi að efla fólk til þátttöku í samfélaginu og vinna gegn félagslegri einangrun (Cantillo, 2009). Einnig er lögð áhersla á sjálfbærni velferðarkerfa (Beca and Santos, 2011). Þessar áherslur tengjast þeim áskorunum sem velferðarkerfin standa frammi fyrir, svo sem efnahagskreppum, vaxandi hlutfalli eldra fólks og langtíma atvinnuleysi, sérstaklega meðal ungs fólks (sjá t.d. Powell & Hendricks, 2009; Palme og Cronert, 2015; Guðný Björk Eydal, Halldór S. Guðmundsson og Tómas Björn Bjarnason, 2012).

Á liðnum áratugum hefur rannsóknum sem beinast að greiningu fjölskyldustefnu hinna ólíku velferðarkerfa vaxið fiskur um hrygg. Niðurstöður rannsókna Kamerman og Kahn (1978) á fjölskyldustefnu í fjórtán ríkjum marka upphaf rannsóknarhefðar þar sem beitt er samanburðaraðferð á fjölskyldustefnu. Kamerman og Kahn greindu ríkin fjórtán í þrennt eftir stefnumótun: (1) ríki með opinbera og heildstæða fjölskyldustefnu, (2) ríki með opinbera en mjög sértæka fjölskyldustefnu, og (3) ríki með óopinbera og/eða hikandi (e. *reluctant*) fjölskyldustefnu. Fleiri umfangsmiklar rannsóknir fylgdu í kjölfarið (t.d. Bradshaw o.fl., 1993; Kahn og Kamerman, 1988; Kamerman og Kahn, 1997; Millar og Warman, 1995; 1996). Þá hafa rannsóknir á félagslegri umönnunarþjónustu (e. *social care services*) aukist mjög frá níunda áratugnum (Anttonen, Haikö & Kolbeinn Stefánsson, 2012; Anttonen og Sipilä, 1996; Guðný Björk Eydal og Rostgaard, 2012; Sipilä o.fl., 1997; Kröger & Yeandle, 2013; Rostgaard og Zechner, 2012; Rostgaard, Timonen og Glendinning, 2012). Ennfremur hefur verið bent á mikilvægi þess að greina stuðning velferðarkerfisins heildrænt. Samkvæmt þessu sjónarhorni gefur greining á annaðhvort þjónustu eða bótagreiðslum mjög takmarkaða mynd af þeim opinbera stuðningi sem í boði er, og áhersla er því lögð á að greina velferðarstefnuna bæði út frá þjónustu og greiðslum almannatrygginga (Rostgaard og Fridberg, 1998).

Á síðustu áratugum hefur áhersla vaxið á rannsóknir á sviði virkni (e. *activation*) og starfsendurhæfingar á Norðurlöndum. Samstarf vinnumálastofnana og félagsþjónustu sveitarfélaga hefur víða verið aukið og jafnvel samþætt, svo sem í Noregi (Halldór S. Guðmundsson, 2012). Umfjöllun um rétt til virkrar þátttöku annars vegar og rétt til að taka eigin ákvarðanir um starf og þátttöku hins vegar hefur verið áberandi í rannsóknum (Hvinden og Johanson, 2007; Halvorsen og Hvinden, 2014). Á Íslandi hafa rannsóknir á þessu sviði eflst,

en eins og víðast hafa þær hér að megninu til verið birtar í mats- og rannsóknarskýrslum. Að auki hafa verið gerðar rannsóknir á þróun, úrræðum og hlutverki félagsþjónustu á þessu sviði og á lagaumhverfinu (Halldór S. Guðmundsson, 2012). Þá hafa sveitarfélög einnig lagt áherslu á að veita skjólstæðingum félagsþjónustu í atvinnuleit öfluga þjónustu. Hér á landi hafa sveitarfélög ekki gengið jafnlangt við að skilyrða fjárhagsaðsstoð eftir virkni og annarstaðar á Norðurlöndum, og ákvarðanaréttur sveitarfélaga um reglur og upphæð fjárhagsaðstoðar er hér talsvert rýmri en í hinum norrænu ríkjum (Guðný Björk Eydal og Halldór S. Guðmundsson, 2012; Guðný Björk Eydal og Lena Marteinsdóttir, 2011; Guðný Björk Eydal ofl. 2016). Í öðrum norrænum ríkjum hefur rannsóknum á velferðarþjónustu við flóttafólk og hælisleitendur fleygt fram (sjá t.d. Brennan & Williams, 2012; Sainsbury, 2012). Enn sem komið er hafa ekki margar slíkar rannsóknir farið fram hér á landi (Unnur Dís Skaptadóttir, Guðný Björk Eydal og Hilma H. Sigurðardóttir, 2012; Hilma H. Sigurðardóttir, Ásta Guðmundsdóttir og Ásdís A. Arnalds, 2011; Guðbjörg Ottósdóttir og Helena N. Wolimbwa, 2011).

Rannsóknir á fátækt og lífskjörum

Rannsóknir á fátækt eiga sér rúmlega hundrað ára sögu. Meðal áhrifaríkra frumkvöðla var breski fræðimaðurinn Seebohm Rowntree sem bjó til svokölluð *algild fátæktarmörk* (e. *absolute poverty line*) árið 1899. Rowntree bjó til lista yfir það sem hann taldi nauðsynlegt til framfærslu og þá sem ekki höfðu tekjur sem dugðu fyrir þeim nauðsynjum skilgreindi Rowntree (1901/2000) sem fátæka. Þessi aðferð er notuð enn í dag við mælingar á fátækt en algengara er þó að miðað sé við svokölluð *afstæð fátæktarmörk* (e. *relative poverty line*) þar sem einstaklingur er skilgreindur sem fátækur ef tekjur hans fara undir fyrirframskilgreint hlutfall af tekjum þess hóps sem miðað er við. Evrópusambandið notar þessa aðferð við mælingar á fátækt í aðildarríkjunum og er þar miðað við að einstaklingur sé fátækur ef tekjur hans eru lægri en 60% af miðgildi tekna landa hans. Í þeim mælingum er einnig tekið tillit til fjölskyldustærðar (Stefán Ólafsson og Guðný Björk Eydal, 2012). Á síðustu árum hefur Evrópusambandið lagt áherslu á að smíða einnig mælikvarða til að mæla skort (e. *material deprivation*) og félagslega einangrun (e. *social exclusion*). Slíkar rannsóknir fara fram með reglubundnum hætti hjá Hagstofu Íslands í samstarfi við Hagstofu Evrópusambandsins (Eurostat) og þær eru hluti af lífskjararannsókn sem almennt er kölluð EU-SILC-rannsóknin (e. *European Union Statistics on Income and Living*) (Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson, 2012). Einnig hefur athyglin í auknum mæli beinst að barnafátækt, þar sem komið hefur í ljós að barnafjölskyldur mælast oftast en aðrar undir fátæktarmörkum, einkum fjölskyldur einstæðra foreldra (Guðný Björk Eydal og Cynthia Lisa Jeans, 2008). Gögn úr lífskjararannsókn Hagstofunnar hafa einnig verið löguð að hinum alþjóðlega gagnabanka *Luxemburg Income Study Database* sem mjög hefur verið notaður við fjölþjóðlegar samanburðarrannsóknir á lífskjörum. Styrkur gagnabankans felst meðal annars í því að hann nær til landa um allan heim. Þátttaka Hagstofu Íslands í þessu samstarfi við LIS-stofnunina (*LIS cross-national data center*) skapar áður óþekkta möguleika á samanburðarrannsóknum.

Framlag félagsfræðinnar til rannsókna á íslenska velferðarkerfinu og til alþjóðlegra samanburðarrannsókna á undanförmum áratugum er umtalsvert. Hér verður leitast við að gefa yfirlit um nokkrar helstu íslenskar rannsóknir sem beinast að félagsfræðilegum viðfangsefnum á þessu sviði.

Einkenni íslenska velferðarkerfisins

Niðurstöður rannsókna Stefáns Ólafssonar sýna að íslenska velferðarkerfið hefur ákveðin sérkenni sem greina það frá norræna velferðarlíkaninu. Íslendingar verja lægri hluta þjódartekna til velferðarútgjalda en aðrar Norðurlandþjóðir og velferðarúrræði eru takmarkaðri. Þá benda niðurstöður Stefáns til þess að íslenska heilbrigðis- og menntakerfið veiti öllum þegnunum altæka þjónustu og að einkenni þeirra séu svipuð og annars staðar á Norðurlöndum. Munurinn verði augsýnilegur þegar samanburðurinn beinist að almannatryggingum og félagslegri þjónustu. Að öllu samanlögðu dregur Stefán þá ályktun að Íslendingar hafi um margt farið sérstaka leið við mótun velferðarstefnu, hina íslensku leið. Það sé blönduð leið þar sem í senn sé tekið mið af skandinavísku velferðarkerfunum með altæk réttindi og mikla velferðarþjónustu og af hinu engilsaxneska kerfi þar sem tekjutengingar eru miklar og bætur lágar (Stefán Ólafsson, 1993b; 1993c; 1999b; 2012a).

Almannatryggingar

Stefán Ólafsson bendir á það í bók sinni um *Íslensku leiðina* (1999a) að íslenska almannatryggingakerfið hafi í meginatriðum verið óbreytt frá 1947 þegar fyrstu almannatryggingalögin voru sett. Í íslenskri almannatryggingalöggjöf hefur áherslan verið lögð á altækan rétt þegnanna til tryggingabóta með ákveðinni lágtekjuviðmiðun, þ.e. að bætur eru lægri eftir því sem tekjur bótaþega hafa verið hærri. Í öðrum Norðurlandaráíkjum hefur vaxandi áhersla verið lögð á að greiðslur tækju mið af fyrri tekjum tryggingarþega en héraendis hafa slík viðhorf ekki verið útbreidd.⁵ Almennatryggingar héraendis byggjast enn á altækum rétti og lágtekjumiðun og telur Stefán Ólafsson (1999a; 2012a) það skýra að nokkru leyti þá staðreynd að Íslendingar verja lægra hlutfalli þjódartekna til velferðarútgjalda en nágrannarþjóðir. Eftir 1988 og fram til 2003 bendir Stefán (2012a) á að dregið hafi saman með Íslandi og öðrum Norðurlandaráíkjum í velferðarútgjöldum. Aukningu velferðarútgjalda er fyrst og fremst að rekja til heilbrigðismála, vegna fæðingarorlofs og til húsaleigubóta. Stefán (2012a) segir að þótt íslenska velferðarkerfið hafi að mörgu leyti færst nær hinu norræna líkani beri það enn einkenni blandaðs velferðarkerfis.

Samanburður á útgjöldum til velferðarmála sýnir einnig að Íslendingar hafa varið talsvert lægra hlutfalli þjódartekna til stuðnings við fjölskyldur með börn en aðrar norrænar þjóðir (Stefán Ólafsson, 1999a). Samanburðarrannsóknir á opinberum stuðningi vegna umönnunar barna hafa leitt í ljós að Íslendingar hafa veitt barnafjölskyldum minni stuðning en aðrar Norðurlandþjóðir (Sigrún Júlíusdóttir, 1993; 2012; Ottosen og Björnberg, 2013). Héraendis hafa greiðslur í fæðingarorlofi lengst af verið takmarkaðri en annars staðar á Norðurlöndum og þjónusta vegna umönnunar ekki jafnmikil (Guðný Björk Eydal og Rostgaard, 2011). Barnabótakerfið íslenska hefur einnig veitt fjölskyldum minni stuðning en gerist í öðrum Norðurlandaráíkjum. Héraendis hafa barnabætur verið lágtekjumiðaðar en á öðrum Norðurlöndum fá foreldrar sömu bætur án tillits til tekna (Guðný Björk Eydal, 2012; Arnaldur Sölvi Kristjánsson, 2012).

Félagsþjónusta

Rannsakendur á sviði velferðarfélagsfræði lögðu framan af einkum áherslu á þróun og einkenni almannatrygginga. Það var ekki fyrr en á áttunda áratugnum sem rannsóknum á félagsþjónustu fór að fleygja fram. Niðurstöður samnorrænnar rannsóknar á félagslegri umönnunarþjónustu á Norðurlöndum leiða í ljós að Ísland hefur í meginráttum fylgt hinu norræna velferðarlíkani (Sipilä, 1997). Á sviði dagvistar barna var framboð þjónustu minna en annars staðar á Norðurlöndum, að Noregi undanskildum. Á tíunda áratug síðustu aldar átti

hröð uppbygging sér síðan stað, leikskólaplássum fjölgaði og dvöl allan daginn tók við af dvöl hluta úr degi (Guðný Björk Eydal, 2008). Uppbygging öldrunarþjónustu einkenndist af miklum vexti stofnanarþjónustu og öflugu hlutverki sjálfseignarstofnana og félagasamtaka (Ómar H. Kristmundsson og Steinunn Hrafnisdóttir, 2012a; Steinunn Hrafnisdóttir og Ómar H. Kristmundsson, 2016; Sigurveig H. Sigurðardóttir, 2012; 2013; Sigurveig H. Sigurðardóttir, Ómar H. Kristmundsson og Steinunn Hrafnisdóttir, 2016). Þjónusta við aldraða og málefni aldraðra hafa verið vaxandi rannsóknarviðfangsefni þeirra fagstétta sem koma að mótun þeirrar þjónustu og þverfræðileg rannsóknarstofa í öldrunarfræðum starfar nú við Háskóla Íslands. Félagsfræðingar hafa einnig lagt hönd á plóg við rannsóknir í öldrunarfræðum og hafa þær til dæmis náð til lífshátta, lífshátta og lífsskoðana eldri borgara á Íslandi (Stefán Ólafsson, 1999a; 2012b). Félagsþjónusta sveitarfélaga er að nokkru leyti sambærileg við önnur Norðurlandaráki, nema hvað smæð sveitarfélaga hefur tafið fyrir uppbyggingu þjónustu hérlendis. Á öðrum Norðurlöndum hefur félagsþjónusta einnig í meira mæli verið samþætt við heilbrigðisþjónustu auk áherslu á að einfalda greiðslur bóta. (Guðný Björk Eydal o.fl., 1997; Guðný Björk Eydal og Halldór S. Guðmundsson, 2012; Guðný Björk Eydal o.fl. 2016; Guðrún Kristinsdóttir, 1991; 1993). Flestar íslenskar velferðarrannsóknir á sviði félagsþjónustu hafa félagsráðgjafar unnið (sjá t.d. Guðný Björk Eydal o.fl., 1997; Guðný Björk Eydal, 2012; Sigurveig H. Sigurðardóttir, 2012; Guðrún Kristinsdóttir, 1991; 1993; Margrét Margeirsdóttir, 2001; Anni Haugen, 2012). Barnavernd hefur lögum samkvæmt verið á hendi sveitarfélaga hérlendis allt frá upphafi. Upphaflega var barnavernd á hendi þeirra sem kosnir voru til starfa í barnaverndarnefndum í hverjum hreppi en með tilkomu sérfræðinga á sviðinu þróaðist starfið í átt til sérhæfingar, einkum í stærri sveitarfélögum (Guðrún Kristinsdóttir, 1991; 1993). Rannsóknir á barnavernd hafa aukist og hafa meðal annars beinst að meðferð mála í barnaverndarstarfi, fjölskyldusamráði, samvinnu ólíkra stofnanna, reynslu fólks af langtímafóstri og einkennum fjölskyldna sem ítrekað hafa verið tilkynntar til barnaverndarnefnda (sjá t.d. Anni Haugen, 2004; 2009; 2011, 2012; Hervör Alma Árnadóttir, 2010; Freydis Jóna Freysteinsdóttir, 2007; Guðrún Kristinsdóttir, 2004).

Þjónusta við fatlað fólk hefur tekið grundvallarbreytingum á síðastliðnum 50 árum. Margrét Margeirsdóttir (2001) greinir í rannsókn sinni frá þróun og stöðu í málefnum fatlaðra, einkum á Norðurlöndum. Eftir 1950 þróaðist ný hugmyndafræði í Danmörku og Svíþjóð. Samkvæmt henni var lögð áhersla á þróun frá stofnanabundinni þjónustu til stuðnings við einstaklinginn þannig að hann geti búið við þær aðstæður sem hann sjálfur kys. Þessi hugmyndafræði hafði mikil áhrif á viðhorf til fatlaðra, réttinda þeirra og uppbyggingu úrræða – einnig hérlendis. Margrét bendir á að meðal þess sem einkennir þróun þjónustu við fatlaða hérlendis er hið öfluga starf hagsmunasamtaka og áhrif þeirra á mótun og framkvæmd þjónustunnar. Mikil aukning hefur orðið á ýmiss konar félagslegri þjónstu og hlutverk sveitarfélaga farið vaxandi á þessu sviði velferðarþjónustu, en ábyrgð á þjónustunni var alfarið flutt frá ríki til sveitarfélaga árið 2011. Rannsóknir á málefnum fatlaðs fólks hafa vaxið mjög á liðnum árum og munar þar ekki síst um framlag nýrrar greinar, fötlunarfræði, þar sem áherslan hefur til dæmis verið lögð á að rannsaka þróun félagslegs skilnings á fötlun, menningu, fjölskyldur og umhverfisþætti sem viðhalda fötlun (sjá t.d. Rannveig Traustadóttir o.fl., 2015; Hanna Björg Sigurjónsdóttir, Ármann Jakobsson og Kristín Björnsdóttir, 2013; James G. Rice og Rannveig Traustadóttir, 2011; Rannveig Traustadóttir, Hanna Björg Sigurjónsdóttir og Snæfríður Th. Egilsson, 2013).

Sjálfboðaliðasamtök og sjálfseignarstofnanir hafa gegnt lykilhlutverki við uppbyggingu félags- og heilbrigðisþjónustu hérlendis. Vísbendingar eru um að sjálfboðaliðasamtök hafi jafnvel haft meiri áhrif á uppbyggingu félagsþjónustuþjónustu á Íslandi en í öðrum Norðurlandarákjum, þar sem hið opinbera hefur veitt meiri stuðning (sjá t.d. Stefán Ólafsson, 1996;

2012a; Sigrún Júlíusdóttir og Sigurveig H. Sigurðardóttir, 1997; Ómar H. Kristmundsson og Steinunn Hrafnisdóttir 2012a; 2012b; Steinunn Hrafnisdóttir, 2008).

Húsnæðismál

Hérlendis hefur verið ríkjandi svokölluð sjálfseignarstefna í húsnæðismálum, þ.e. talið æskilegast að hver og einn eigi sitt húsnæði (Ingi Valur Jóhannsson og Jón Rúnar Sveinsson, 1986). Jón Rúnar Sveinsson (2000) bendir á að opinber húsnæðisstefna hafi verið mótuð í flestum nágrannalöndum eftir síðari heimsstyrjöld. Sú stefna fól í sér stuðning hins opinbera við húsbýggjendur en íslensk stjórnvöld héldu að mestu leyti að sér höndum og ekki varð af sambærilegum stuðningi við húsbýggjendur eða leigjendur hérlendis á þeim tíma. Einnig kemur fram í rannsókn Jóns Rúnars Sveinssonar (2010; 2011) að þróun félagslegs húsnæðis hafi farið hægt af stað í samanburði við almennar íbúðabyggingar á Íslandi og á alþjóðlega vísu. Verkalýðshreyfingin og verkalýðsflokkar börðust í upphafi fyrir félagslegu húsnæði, en síðar var ríki og sveitarfélögum ætlað að hafa frumkvæði að því að mæta þörfum fyrir slíkt húsnæði. Hvernig má skýra þessa sérstöðu Íslands og hversu ólíkt er húsnæðiskerfið hér kerfunum í öðrum Norðurlandarákjum? Jón Rúnar bendir á að mikilvægt sé að leita skýringa á sjálfseignarstefnunni í menningu þjóðarinnar og í efnahags- og stjórnmálaþróun á 20. öld. Þá bendir Jón Rúnar einnig á að íslenska ríkið hafi hvorki haft nægjanlegar efnahagslegar bjargar til að leika leiðandi hlutverk á húsnæðismarkaði – né hafi verið til þess pólitískur vilji.

Fjölskyldustefna

Rannsóknir á fjölskyldustefnu hafa verið mjög áberandi og ört vaxandi rannsóknarsvið innan velferðarfélagssfræðinnar á síðustu áratugum. Hérlendis má segja að umræða um opinbera fjölskyldustefnu hafi fyrst farið á flug á ári fjölskyldunnar árið 1994 (Ingibjörg Broddadóttir, 1994). Sigrún Júlíusdóttir (1993; 2001; 2012) er meðal mikilvirkustu fræðimanna hérlendis á sviði fjölskyldustefnu. Í brautryðjandarannsókn sinni (1993) fjallar hún um íslenska fjölskylduþróun í ljósi sögu, menningar og efnahags, og kannar hvernig nútíma barnafjölskyldur komast af þrátt fyrir langan vinnudag og takmarkaðan opinberan stuðning. Niðurstöður Sigrúnar sýndu að þær vel starfhæfu fjölskyldur sem gátu haldið saman þrátt fyrir ytra álag sóttu styrk í íslenskan menningararf og líf þeirra einkenndist af miklu vinnuframlagi, aðlögunarhæfni og sátt um sameiginleg markmið. Rannsóknir á þróun íslenskrar fjölskyldustefnu sýna að sú þróun hefur um margt verið sérstök þrátt fyrir náð samstarf við önnur norræn ríki á sviði fjölskylduréttar (Guðný Björk Eydal, 2005). Lögfræðingar hafa skrifað fjölmargar greinar á sviði fjölskylduréttar sem veita mikilvæga innsýn í þróun fjölskyldustefnu. Ármann Snævarr hefur í ritum sínum (t.d. 1959; 1972; 1978) greint þróun íslensks sífjaréttar frá sögulegu og samanburðarlegu sjónarhorni. Ýmsir lögfræðingar aðrir hafa ritað um sífjarétt, þar með talinn barnarétt sem hefur hlotið aukna athygli fræðimanna í takt við aukinn rétt barna í nútíma velferðarsamfélögum (Þórhildur Línadal, 2010). Á sviði félagsráðgjafar og lögfræði hafa verið gerðar fjölskyldurannsóknir um áhrif stefnumótunar í barnalögum og skilnaðarlöggjöf á fjölskyldur, og um áhrif breyttra samfélagsaðstæðna á fjölskyldur og uppvaxtarskilyrði barna (Sjá t.d. Hrefna Friðriksdóttir, 2016; Sigrún Júlíusdóttir og Nanna K. Sigurðardóttir, 2000; Sigrún Júlíusdóttir, 2001; Sigrún Júlíusdóttir, Dögg Pálsdóttir og Helena Konráðsdóttir, 2012; Sigrún Júlíusdóttir og Sólveig Sigurðardóttir, 2013). Þá hafa samanburðarrannsóknir á norrænni barnastefnu leitt í ljós að áherslur hérlendis hafa verið mjög svipaðar og á öðrum Norðurlöndum þó Ísland hafi oftast fetað í fótspor hinna þjóðanna á þessu sviði (Eydal og Satka, 2006; Cynthia Lisa Jeans, 2014; Hrefna Friðriksdóttir, 2016).

Opinber fjölskyldustefna var fyrst samþykkt á Íslandi vorið 1997 sem þings-

ályktunartillaga frá Alþingi.⁶ Talsvert hefur verið birt um einkenni íslenskrar fjölskyldustefnu eftir 1998 (sjá t.d. Guðný Björk Eydal, 2010; Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson, 2008; Guðný Björk Eydal og Ingólfur V. Gíslason, 2008; 2013; 2015). Markmið stefnunnar eru mjög í ætt við norræna líkanið, áherslan er á jafnan rétt beggja foreldra til að sinna vinnu og einkalífi, á rétt barna til umönnunar beggja foreldra auk áherslu á rétt samkynhneigðra til fjölskyldu (Guðný Björk Eydal og Teppo Körger, 2009). Stuðningur velferðarkerfisins við barnafjölskyldur er þó ekki eins umfangsmikill og annars staðar á Norðurlöndum (Stefán Ólafsson, 2012a). Rannsóknirnar sýna einnig að talsvert misræmi er á milli málaflokka, róttækar breytingar hafa t.d. átt sér stað á löggjöf um fæðingarorlof en á sama tíma hefur t.d. löggjöf um meðlagsgreiðslur verið nánast óbreytt frá 1946 (Guðný Björk Eydal og Rostgaard, 2013; Guðný Björk Eydal og Hrefna Friðriksdóttir, 2012). Nýleg rannsókn Arnalds Sölva Kristjánssonar (2011) á fjölskyldubótakerfinu bendir einnig til þess að talsverðs misræmis gæti þegar kemur að stuðningi við íslenskar barnafjölskyldur. Greining hans á kerfinu sýndi að stuðningurinn var nokkuð tilviljanakenndur og að erfitt var að grein markmið kerfisins, enda er það að meginstofni frá 1946.

Ýmis löggjöf hefur ítrekað það markmið fjölskyldustefnunnar að foreldrum séu sköpuð skilyrði til þess að ná jafnvægi milli atvinnu og fjölskyldulífs og að báðum foreldrum sé gert kleift að annast börn sín. Lög um fæðingar- og foreldraorlof frá árinu 2000 hafa vakið alþjóðaathygli þar sem þar er kveðið á um jafnan rétt beggja foreldra sem öðluðust hvort um sig rétt til þriggja mánaða orlofs auk þriggja sameiginlegra mánaða. Vísað er til íslenska líkansins sem fyrirmyndar í umræðu á alþjóðavettvangi um fæðingarorlofsmál (sjá t.d. Chronholm, 2009; Moss, 2015). Þátttaka íslenskra feðra í fæðingarorlofi hefur talsvert verið rannsökuð og hafa margir fræðimenn lagt lód á þær vogarskálar en þau Guðný Björk Eydal og Ingólfur V. Gíslason hafa haft forystu í stærstu rannsóknarverkefnum á því sviði (2008; 2011; 2015). Rannsóknirnar þeirra sýna svo ekki verður um villst að feður sem fara í fæðingarorlof taka meiri þátt í umönnun barna sinna en aðrir feður eftir að fæðingarorlofi lýkur og að talsvert hefur dregið saman með foreldrum hvað varðar vinnutíma (Ásdís Arnalds, Guðný Björk Eydal og Ingólfur V. Gíslason, 2013). Ýmsir fleiri fræðimenn, innlendir og erlendir, hafa sinnt rannsóknum á þessu sviði á liðnum áratug enda um að ræða tímamótalöggjöf sem kallar á öflugar rannsóknir (Farstad, 2012; Gyða Margrét Pétursdóttir og Þorgerður Einarsdóttir, 2009).

Fátækt og lífskjör á Íslandi

Félagssagnfræðingar hafa lagt til mikilvægan efnivið um fátækt og sögu fátækta á Íslandi (sjá t.d.: Gísli Ágúst Gunnlaugsson, 1982; 1985; 1996; 1997). Talsverð þekking er því fyrir hendi á fátækralöggjöf fyrri tíma og þróun löggjafar. Þá hefur talsvert verið ritað um þróun fátækralöggjafar og framkvæmd framfærsluástoðar og félagsþjónustu (Guðný Björk Eydal o.fl., 1997; Ingibjörg Broddadóttir, 1997; Jón Björnsson, 1995; Sveinn H. Ragnarsson, 1995; Guðný Björk Eydal og Halldór S. Guðmundsson, 2012).

Skipulegar samanburðarrannsóknir á fátækt héraðs og í öðrum Norðurlandarríkjum hófust á áttunda áratugnum (Stefán Ólafsson, 1999a; Stefán Ólafsson, Karl Sigurðsson og María Ammendrup, 1999). Þá var fátækt meðal Íslendinga mæld samkvæmt afstæðri skilgreiningu fátækta. Í samræmi við aðferðafræði LIS-hópsins voru fátækramörk miðuð við 50% af miðgildi ráðstöfunartekna eftir að tekið hafði verið tillit til fjölskyldustærðar. Niðurstöður þessara rannsókna sýndu að árið 1988 bjuggu tæplega 8% íslensku þjóðarinnar við fátækt. Það ár mældist sérstaklega mikil fátækt meðal þeirra sem voru 65 ára og eldri héraðs og töldust 12,4% þeirra fátækir. Árin 1997–98 var mælingin endurtekin. Þá reyndust færri, 6,8%, búa við fátækt, en fátækt var þó talsvert útbreiddari á Íslandi en annars staðara á

Norðurlöndum (5,3% í Danmörku, 4,1% í Finnlandi, 3,5% í Noregi og 4,9% í Svíþjóð). Hlutfall fátækra eldri borgara hafði lækkað í 4,3% en var þó hærra hérlendis en í öðrum Norðurlandarákjum (Stefán Ólafsson, 1999a; Stefán Ólafsson og Karl Sigurðsson, 1996/1999). Slíkar rannsóknir voru ekki gerðar reglulega fyrir en árið 2003 og því óhægt um vik að meta þróun fátæktar hérlendis fyrir þann tíma.

Eins og áður sagði hóf Hagstofa Íslands árið 2003 þátttöku í evrópskri lífshagrána-rannsókn, EU-SILC, á vegum evrópsku hagstofunnar Eurostat. Rannsóknin hefur það að markmiði að afla upplýsinga um lífshagrána, hlutfall þeirra sem hafa tekjur undir skilgreindum lágtekjumörkum (e. *at risk of poverty*) eða búa við skort og þá sem búa við félagslega einangrun. Skilgreining EU-SILC á lágtekjumörkum er að þeir sem hafi 60% eða lægra af miðgildi tekna að teknu tilliti til fjölskyldustærðar teljist eiga á hættu að búa við fátækt. Þátttaka íslenskra stjórnvalda í þessari rannsókn markar þáttaskil fyrir rannsóknir á þessu sviði þar sem nú liggja fyrir samanburðarhæf gögn um lífshagrána sem aflað er árlega. Rannsóknin hefur leitt í ljós að fátækt mælist óvída í Evrópu minni en hérlendis (Stefán Ólafsson og Guðný Björk Eydal, 2012). Þrátt fyrir efnahagshrun jókst hlutfall undir lágtekjumörkum ekki hérlendis, samkvæmt þessari mælingu, þótt lífshagrána versnuðu hjá stórum hópum, enda mælir þessi aðferð í raun eingöngu hlutfall undir ákveðnum tekjum en ekki lífshagrána sem slík. Evrópska hagstofan hefur því lagt áherslu á að nota ofgangreindan þríþættan mælikvarða sem nái einnig til skorts á lífsgæðum og félagslegrar einangrunar til að hægt sé að gefa gleggri mynd af fátækt (Stefán Ólafsson og Guðný Björk Eydal, 2012; 2015). Í kjölfar efnahagskreppunnar var lögð áhersla á smíði svokallaðra félagsvísa með það að markmiði að birta á einum stað tölulegar upplýsingar um þróun og breytingar í samfélaginu. Á grundvelli reynslu af hinum íslensku félagsvísnum hafa nú verið smíðaðir norrænir velferðarvísar (Stjórnarráð, e.d.).

Í rannsókn á einkennum og aðstæðum fátækra á Íslandi við upphaf nýrrar aldar útfærði Harpa Njáls (2003) mat á lágmarksframfærslukostnaði og beitti algildri fátæktarskilgreiningu. Niðurstöður hennar voru að upphæðir almannatrygginga og framfærslustyrkja félagsþjónustu sveitarfélaga væru talsvert lægri en útreiknaður lágmarksframfærslukostnaður. Þá hafa einnig verið gerðar eigindlegar rannsóknir á fátækt sem veita mikilvæga innsýn í kjör og aðstæður þeirra sem búa við fátækt. Nefnd skal í því sambandi viðtalsrannsókn við öryrkja um lífshagrána þeirra og aðstæður (Rannveig Traustadóttir og James G. Rice, 2011).

Stefán Ólafsson hefur verið fremstur meðal jafningja við rannsóknir á lífshagránum hérlendis. Hann var forystumaður umfangsmikilla rannsókna á lífshagránum og lífsháttum Íslendinga á árunum 1986–1988 (Sjá t.d. Stefán Ólafsson 1990a og 1990b). Þær voru hluti af norrænu rannsóknarverkefni og því var hægt að bera niðurstöður á Norðurlöndum saman. Hinar helstu þeirra voru að lífshagrána Íslendinga væru almennt mjög góð en þá stöðu mætti fremur rekja til mikillar atvinnuþátttöku og langs vinnutíma en hárra launa. Laun reyndust hlutfallslega lægri á Íslandi og því var yfirvinna stunduð til þess að auka tekjur. Þá leiddi könnunin í ljós að ákveðnir hópar bjuggu við lakari lífshagrána en aðrir, meðal þeirra einhleypir foreldrar, öryrkjar, láglaunafólk og stórar barnafjölskyldur (Stefán Ólafsson, 1990a; 1990b). Rannsóknir á högum barnafjölskyldna sýna einnig að fjölskyldugerð og barnafjöldi eru áhrifaþættir um lífshagrána og uppeldisaðstæður (Sigrún Júlíusdóttir o.fl., 1995; Sigrún Júlíusdóttir og Nanna K. Sigurðardóttir, 2000). Stefán Ólafsson hefur unnið reglulega að rannsóknum á lífshagránum og þróun þeirra hérlendis á liðnum árum og meðal annars tekið þátt í þróun evrópsks gagnabanka um lífshagrána (sjá t.d.; Stefán Ólafsson og Arnaldur Sölvi Kristjánsson, 2012; Stefán Ólafsson, 2013; Katrín Ólafsdóttir og Stefán Ólafsson, 2014; Stefán Ólafsson, 2013). Á síðustu árum hafa fræðimenn í auknum mæli gert rannsóknir á

áhrifum efnahagskreppunnar á íslenskt þjóðfélag út frá ólíkum sjónarhornum (Sjá til dæmis Berglind Hólm Ragnarsdóttir, Jón Gunnar Bernburg og Sigrún Ólafsdóttir, 2013; Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson, 2016; Guðný Björk Eydal og Ingólfur V. Gíslason, 2014; Jón Gunnar Bernburg, 2016, 2015; Guðmundur Jónsson og Kolbeinn Stefánsson (2013); Ómar H. Kristmundsson og Steinunn Hrafnisdóttir; 2010a og 2010b; Stefán Ólafsson; 2014; Tómas Bjarnason, 2014).

Stefán Ólafsson (1999a) bendir á að þar sem lífskjarakannanir ná einungis til ákveðinna þátta gefi þær í raun takmarkaða mynd af því sem kalla má lífsgæði. Þannig geti tölur um félagslega, efnahagslega og heilsufarslega þætti einungis gefið mjög takmarkaða mynd af lífskjörum, og slíkar mælingar ná ekki til gildismats einstaklinganna sjálfra né til þess hvað þeir telji felast í „góðu lífi“. Til þess að það megi mæla þurfi lífsgildarannsóknir þar sem mæld séu og metin huglæg lífsgæði. Slíkar rannsóknir fara reglulega fram í flestum Evrópuríkjum, og íslenskir fræðimenn hafa tekið þátt í bæði evrópskum og alþjóðlegum samanburðarráttóknum á þessu sviði (Friðrik H. Jónsson og Stefán Ólafsson, 1991; Halman, 2001; Inglehart o.fl., 2004; Stefán Ólafsson, 1996). Eins og áður var nefnt hafa slíkar samanburðarráttóknið verið unnar af hálfu Félagsvísindastofnunar Háskóla Íslands og skapa þær mikilvæg tækifæri til samanburðar á hugarfari þjóða og hópa (Félagsvísindastofnun, e.d.).

Ólíkar leiðir – hvaða þættir hafa haft áhrif á mótun íslenska velferðarkerfisins?

Íslenskir fræðimenn hafa einkum verið hallir undir hugarfars- og/eða stjórnmalaskýringar. Samkvæmt hugarfarsskýringunni hefur menning Íslendinga mótað ákveðin viðhorf til opinberrar forsjár (Stefán Ólafsson, 1993a; 1996). Áhersla er lögð á að opinber forsjá eigi að vera takmörkuð, en í stað hennar er treyst á sjálfsbjargarviðleitni einstaklingsins og fjölskyldunnar. Slík viðhorf hafa t.d. komið fram meðal viðmælenda í rannsóknnum á viðhorfum foreldra til dagvistar (Baldur Kristjánsson, 1990; Guðbjörg Linda Rafnsdóttir, 1995). Þá bentu niðurstöður Sigrúnar Júlíusdóttur (1993) til þess að skýringa á takmörkuðum opinberum stuðningi við barnafjölskyldur væri meðal annars að leita í hugarfari þjóðarinnar. Með umfangsmiklum samanburði á gögnum sem ná til efnahagslegra og félagslegra þátta, auk greiningar á hugmyndasögunni, kemst Stefán Ólafsson (1996) að þeirri niðurstöðu að hugarfar hafi verið mikilvægt mótunarafl í nútímavæðingu vestrænna þjóðfélaga, allt frá miðöldum til nútímans (Stefán Ólafsson, 1990c; 1992a; 1992b; 1996).

Þá hafa fjölmargir rannsakendur bent á mikilvægi stjórnmalaskipunar á Íslandi. Hérlandis hefur Sjálfstæðisflokkurinn leikið hlutverk sem svipar meira til hlutverks jafnaðarmannaflokka en hlutverks hægri flokka í nágrannalöndunum hvað snertir stærð og áhrif (Guðmundur Jónsson, 2001; Guðrún Kristinsdóttir, 1993; Stefán Ólafsson, 1999a). Samkvæmt átaka- og stjórnmalakeningum eru orsakatengsl á milli styrkleika jafnaðarmanna og stærðar velferðarkerfisins, og skýringa á umfangsminna velferðarkerfi hérlendis en í öðrum Norðurlandaráttóknum því fyrst og fremst að leita í stjórnmalastöðunni. Hérlandis hafi hinn valdamikli Sjálfstæðisflokkur haft áhrif í þá átt að hér hafi þróast umfangsminna opinbert velferðarkerfi borið saman við önnur velferðarríki í Vestur Evrópu og Ísland hefur verið meðal þeirra ríkja sem hafa haft lægst opinber útgjöld til velferðarmála. Einnig hafa íslenskir fræðimenn bent á hið mikilvæga framlag sjálfböðahreyfinga og kvennasamtaka við mótun íslenska velferðarkerfisins (Auður Styrkarsdóttir, 1998; 1999; Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, 1997; Steinunn Hrafnisdóttir og Ómar H. Kristmundsson, 2012a).⁷

Stefán Ólafsson (1999a) telur skýringargildi hinna pólítísku kenninga talsvert en bendir á mikilvægi þess að beita fjölþættum skýringarlíkönum þegar verið er að greina áhrifavalda á þróun velferðarkerfa. Eins og að framan greinir aðhyllast félagsfræðingar nú í auknum mæli það sjónarmið að mikilvægt sé að leita heildrænna skýringa með því að samþætta skýringarkenningar eða beita ólíkum kenningum – frekar en að leita að algildri skýringarkenningu.

Lokaorð

Hér hefur verið fjallað um framlag íslenskra fræðimanna til félagsfræðilegra rannsókna á íslenska velferðarkerfinu, með áherslu á almannatryggingar, félagsþjónustu, fjölskyldustefnu, fátækt og lífskjör. Auk félagsfræðinga hafa fræðimenn úr ýmsum félags- og hugvísindagreinum lagt gjörva hönd að verki. Óhætt er að fullyrða að tekist hefur að skapa nokkuð heildstæðan þekkingargrunn um sögu og helstu einkenni íslenska velferðarkerfisins. Ekki ber þó að skilja þá staðhæfingu þannig að þeirri greiningu sé lokið. Mikilvægi hinnar sögulegu þekkingar um þróun stofnana hefur fengið nýtt vægi með áherslu á stofnanakenningar og líklegt er að svör við mörgum spurningum um einkenni hins íslenska kerfis og skýringargildis hinna ýmsu kenninga felist í sögulegum gögnum sem bíða greiningar vísindamanna í framtíðinni. Mikið starf er einnig óunnið við rannsóknir á árangri íslenska velferðarkerfisins. Brautryðjendarannsóknir Stefáns Ólafssonar á almannatryggingum, fátækt, lífskjörum og lífsháttum eru mikilvægt framlag til að meta megi árangur íslenska velferðarkerfisins. Rannsóknnum á árangri einstakra úrræða hefur fleygt fram og áhersla á að mótun úrræða byggist á gagnreyndri þekkingu hefur vaxið. Þó vantar mikið á að til sé heildstæð þekking á því hvernig velferðarþjónustan uppfyllir þau markmið sem henni eru sett, hvernig þeim margvíslegu hópum reiðir af sem mest eiga undir velferðarkerfinu og hvernig mæta megi nýjum þörfum. Einnig er þörf á frekari rannsóknnum á áhrifum efnahagskreppunnar á velferðarkerfið og því hvaða áskoranir er líklegt að velferðarkerfinu mæti í framtíðinni

Í þessari umfjöllun hefur fyrst og fremst verið lögð áhersla á framlag félagsfræðinga og þeirra sem hafa rannsakað félagsmálustefnu. Hins vegar stunda fræðimenn úr fjölmörgum vísindagreinum rannsóknir á velferðarkerfinu. Um leið og sérhæfing ólíkra greina eykst skapast möguleikar á fjölfræðilegri samvinnu. Þessa sér þegar merki, svo sem á sviði rannsókna í öldrunarfræði þar sem sérstök áhersla er lögð á samvinnu heilbrigðis- og félagsvísinda. Líklegt er að slík samvinna eflist á komandi árum á fleiri sviðum.

Mikil gróska hefur verið í samanburðarrannsóknum á síðastliðnum áratugum og líklegt að íslenskir fræðimenn taki þátt í þeim í auknum mæli. Á alþjóðavettvangi hefur íslenska fæðingarorlofslöggjöfin frá árinu 2000 vakið mikla athygli, og sérfræðingar og stefnumótendur fylgjast náið með árangri við þátttöku beggja foreldra í uppeldi á Íslandi. Þá hafa viðbrögð Íslendinga við efnahagskreppunni og hvernig velferðarkerfinu var beitt til að milda áhrif hennar einnig vakið alþjóðaathygli. Hin „íslenska leið“ hefur þó enn sem komið er hlotið takmarkaða athygli alþjóðasamfélagsins. Í henni felast ýmsar áskoranir fyrir ríkjandi greiningarlíkön og er full ástæða til að ætla að aðrir geti af henni lært.

Aftanmálgreinar

1. Samkvæmt fræðilegum skilgreiningum falla frjáls félagasamtök, sjálfseignarstofnanir og sjóðir undir hinn svokallaða þriðja geira. Hinir tveir eru þekktir sem opinberi geirinn og einkageirinn (Steinunn Hrafnadóttir og Ómar H. Kristmundsson, 2012a).
2. Innan þessa kenningaskóla flokkast einnig hið lýðfræðilega sjónarhorn þar sem gert er ráð fyrir að breytingar á velferðarkerfum verði vegna breytinga á samsetningu mannfjöldans (Sjá t.d. Dumont, 1991; Gauthier, 1996).

3. Esping-Andersen (1990) bendir á samsvörun milli verkhyggjuskýringa og nýmarxisma þar sem gert er ráð fyrir að velferðarkerfið sé óhjákvæmileg afleiðing hins kapitalíska hagkerfis.
4. Í velferðarfélagsfræði er oft vísað til þeirra sem stjórnmalakenninga (e. *political theories*) með tilvísun til áhrifamáttar stjórnmalaflokka (Nygård, 2006).
5. Undantekning er þó ákvæði laga um fæðingar- og foreldraorlof, nr. 95/2000, um að greiðslur skuli nema 80% af fyrri launum foreldra, og sú ráðstöfun að fyrstu þrjá mánuði eru atvinnuleysisbætur ákveðið hlutfall af fyrri tekjum.
6. Þingsályktun um mótun opinberrar fjölskyldustefnu og aðgerðir til að styrkja stöðu fjölskyldunnar.
7. Stefán Ólafsson leiðir nú umfangsmikið rannsóknarverkefni á viðbrögðum velferðarkerfa Íslands og fjölmargra Evrópuríkja við efnhagskreppunni 2008 en verkefnið er hluti af rannsóknarverkefni sem Norræna ráðherranefndin veitti styrk til og ætlað er að meta afleiðingar kreppunnar undir yfirskriftinni *The Nordic welfare watch* (Velferðarráðuneyti, e.d.).

Heimildir

- Anni G. Haugen. (2004). Beslutningsprosessen ved tvangsvedtak i barnevernet. Í T.V. Grinde (ritstj.), *Nordisk barnevern. Terskelen for barneverntiltak og beslutningsprosessen ved bruk av tvang*. Ósló: Nordisk Ministerråd.
- Anni G. Haugen. (2009). Samvinna við gerð áætlana um meðferð máls í barnaverndarstarfi. Í Halldór Sig. Guðmundsson og Silja Bára Ómarsdóttir (ritstj.) (2009), *Rannsóknir í félagsvísindum X – félagsráðgjafardeild og stjórnmalafraeðideild* (bls. 21-30). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Anni G. Haugen. (2011). Þátttaka barna og foreldra við gerð áætlana um meðferð máls í barnaverndarmálum. Í Halldór S. Guðmundsson (ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísindum XII. Félagsráðgjafardeild. Erindi flutt á ráðstefnu 2011* (bls. 1–8). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Anni G. Haugen. (2012). Samstarf í þágu barna. Samvinna grunnskóla og barnaverndar. *Netla. Vefstímarit um uppeldi og menntun*. Menntavísindasvið Háskóla Íslands. Slóð (skoðað 18.8. 2017): <http://netla.hi.is/greinar/2012/ryn/015.pdf>
- Anttonen, A., Haikiö, L. og Kolbeinn Sefánsson. (ritstj.). (2012). *Welfare State, universalism and diversity*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Anttonen, A. og Sipilä, J. (1996). European social care services: Is it possible to identify models? *Journal of European Social Policy*, 6, 87–100.
- Arnaldur Sölvi Kristjánsson. (2011). *Fjölskyldubætur á Íslandi. Fjárstuðningur vegna framfærslu barna árið 2010*. Reykjavík: Þjóðmálastofnun.
- Arnaldur Sölvi Kristjánsson. (2012). Þróun bótakerfisins 1998–2008. Réttindi og fjárhæðir einstakra bótaflokka. Í Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson (ritstj.), *Þróun velferðarinnar 1988–2008* (bls. 251–270). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Arts, W.A. og Gelissen, J. (2002). Three worlds of welfare capitalism or more? A state-of-the-art report. *Journal of European Social Policy*, 12, 135–158.
- Arts, W.A. og Gelissen, J. (2010). Models of the welfare state. Í F.G. Castles, S. Leibfried, J. Lewis, H. Obinger og C. Pierson (ritstj.), *The Oxford handbook of the welfare state* (bls. 569–585). Oxford: Oxford University Press.

- Auður Styrkárstöttir. (1998). *From feminism to class politics: The rise and decline of women's politics in Reykjavík, 1908–1922*. Umeå: Umeå Universitet.
- Auður Styrkárstöttir. (1999). Kvindelister i Island – reaktion mod en stillestående politik. Í C. Bergqvist, A. Borchorst, A.-D. Christensen, V. Ramstedt-Silén, N.C. Raaum, A. Styrkárstöttir (ritstj.), *Likestilte demokratier? Kjönn og politikk i Norden* (bls. 83-90). Ósló: Universitetsforlaget og Norræna ráðherranefndin.
- Ármann Snævarr. (1959). Um sífjar og sífjarétt. *Úlfljótur*, 12, 3–20.
- Ármann Snævarr. (1972). Hjúskaparlög á hvörfum. *Úlfljótur*, 25, 111–144.
- Ármann Snævarr. (1978). Hugleiðingar um erfðarétt einstaklinga og nokkur stefnumið í erfðarétti. *Úlfljótur*, 31, 163–170.
- Ásdís Arnalds, Guðný Björk Eydal og Ingólfur V. Gíslason. (2013). Equal rights to paid parental leave and caring fathers – The case of Iceland. *Stjórnmal & stjórnsýsla*, 2(9), 323–344.
- Baldur Kristjánsson. (1990). Börn í borg og bæ. Nokkrar niðurstöður rannsóknar á uppeldisaðstöðum íslenskra barna. *Tímarit Háskóla Íslands*, 5, 41–55.
- Baldwin, P. (1991a.). Hur socialistisk är den solidariska socialpolitiken? *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, nr 50. Stokkhólmi: Sällskapet för studier i arbetarrörelsens historia.
- Baldwin, P. (1991b). Klass, intresse och välfärdsstat. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, nr. 50. Stokkhólmi: Sällskapet för studier i arbetarrörelsens historia.
- Beca, P. & Santos, R. (2009). Measuring sustainable welfare. *Ecological Economics*, 69, 4, 810-819.
- Berglind Hólm Ragnarsdóttir, Jón Gunnar Bernburg & Sigrún Ólafsdóttir (2013). The global financial crisis and individual distress: The role of subjective comparisons after the collapse of the Icelandic economy. *Sociology*, 47(4), 755-775.
- Björnberg, U. (1993). Familjepolitik i EG-länderna ur ett kvinnoperspektiv. *Sociologisk Forskning*, 3, 3–29.
- Björnberg, U. & Ottosen, M.H.(ritstj.), (2013). *Challenges for future family policies in the Nordic countries*. Copenhagen: The Danish National Centre for Social Research.
- Björnberg, U. (1995). Family orientation among men: Fatherhood and partnership in a process of change. Í J. Brannen og M. O'Brien (ritstj.), *Childhood and parenthood. Proceedings of the International Sociological Association committee for Family Research Conference 1994*. London: Institute of Education, University of London.
- Bradshaw, J., Ditch, J., Holmes, H. og Whiteford, P. (1993). A comparative study of child support in fifteen countries. *Journal of European Social Policy*, 3, 255–271.
- Brennan, D. og Williams, F. (ritstj.). (2012). Special issue: Care, markets and migration in a globalising world. *Journal of European Social Policy*, 22(4).
- Cantillon, B. (2011). The Paradox of the social investment state: growth, employment and poverty in the Lisbon area. *Journal of European Social Policy*, 21, 5, 432–449. DOI:10.1177/0958928711418856
- Castels, F.G. (1978). *The social democratic image of society: A study of the achievements and origins of Scandinavian social democracy in a comparative perspective*. London: RKP.
- Cutright, P. (1965). Political structure, economic development and national social security programs. *American Journal of Sociology*, 60, 539–555.

- Chronholm, A. (2009). Sweden. Individualization or free choice in parental leave? Í P. Moss, S.B. Kamerman (ritstj.), *The politics of parental leave policies: Children, parenting, gender and the labour market* (bls. 227–243]. Bristol: Policy Press.
- Cynthia Lisa Jeans. (2014). Children's rights in policy and poverty: An analysis of Iceland, Norway & the UK. *Tímarit félagsráðgjafa*, 8,1, 12–19.
- Dumont, W. (1991). *National family policies in the EU countries in 1991*. Brussel: Framkvæmdstjórn ESB, National Observatory of Family Policies.
- Esping-Andersen, G. (1990). *Three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford: University Press.
- Esping-Andersen, G. (2009). *The incomplete revolution. Adapting to women's new roles*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, G., Duncan G., Hemerijck, A. og Myles, J. (2002). *Why we need a new welfare state*. Oxford: Oxford University Press.
- Eydal, G.B., Ómarsdóttir, I.L., Cuadra, C.B., Dahlberg, R, Hvinden, B., Rapeli, M. og Salonen, T. (ritstj.) (2016). *Local social services in Nordic countries in times of disaster*. Reykjavík: Velferðarráðuneyti <https://www.velferðarraduneyti.is/norraen-velferðarvakt/>
- Eydal, G.B. og Ólafsson, S. (2016). Iceland: Welfare in a Deep Economic Crisis. In K. Schubert, P. de Villota, and J. Kuhlmann (ritstj.). *Challenges to European welfare systems*, (bls. 371-394). New York: Springer. DOI 10.1007/978-3-319-07680-5_17
- Eydal, G.B. and Satka, M. (2006). Social work and Nordic welfare policies for children-present challenges in the light of the past. *European Journal of Social Work*, 9:3, 305-322.
- Farstad, G.R. (2012). Når omsorgsgapet skal dekket: Islandske foreldres kjønne omsorgsstrategier. *Nordic Early Childhood Education Research*, 5(5), 1–11.
- Félagsvísindastofnun (ed). http://fel.hi.is/althjodlegar_rammsoknir
- Fioretos, O. Falleti, T.G. & Sheingate, A. (ritstj.), (2016). *The Oxford Handbook of Historical Institutionalism*. Oxford: Oxford University Press. <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199662814.001.0001/oxfordhb-9780199662814-e-25#>
- Freydís J. Freysteinsdóttir. (2007). Characteristics of families who are repeatedly reported to child protection services in Iceland. *Nordisk Socialt arbeid*, 27(1), 2–18.
- Friðrik H. Jónsson og Stefán Ólafsson. (1991). *Úr lífsgildakönnunum. Lífsskoðun í nútímaþjóðfélögum*. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Gauthier, H.A. (1996). *The state and the family – A comparative analysis of family policies in industrialized countries*. Oxford: Clarendon Press.
- Ginsburg, N. (1992). *Divisions of welfare. A critical introduction to comparative social policy*. London: Sage.
- Gísli Ágúst Gunnlaugsson. (1982). *Ómagar og utangarðsfólk. Fátækramál Reykjavíkur 1786–1907*. Reykjavík: Sögufélag.
- Gísli Ágúst Gunnlaugsson. (1985). The poor laws and the family in 19th century Iceland. Í J. Rogers og H. Norman (ritstj.), *The Nordic family perspectives on family research*. Uppsölum: Department of History, Uppsala Universitet.
- Gísli Ágúst Gunnlaugsson. (1997). *Saga og samfélag: Þættir úr félags sögu 19. og 20. aldar.* . Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands og Sögufélag.

- Gísli Ágúst Gunnlaugsson og Ólöf Garðarsdóttir. (1996). Transition into Widowhood: A lifesource perspective on the household position of Icelandic widows at the beginning of the twentieth century. *Continuity and Change*, 11, 435–458.
- Gough, I. og Therborn, G. (2010). The Global Future of Welfare States. Í F. G. Castles, S. Leibfreid, J. Lewis, H. Obinger og C. Pierson (Ritstj.) *The Oxford Handbook of the Welfare State* (bls. 703-721). Oxford: Oxford University Press.
- Guðbjörg Ottósdóttir og Helena N. Wolimbwa. (2011). *Flóttabörn á Íslandi*. Reykjavík: Rannsóknastofnun í barna og fjölskylduvernd Háskóla Íslands.
- Guðbjörg Linda Rafnsdóttir. (1995). *Kvinnofack eller integrering som strategi mot underordning – Diskussion kring kvinnliga fackföreningar på Island*. Lund: Lund University Press.
- Guðmundur Jónsson and Kolbeinn Stefánsson (ritstj.), (2013). *Retrenchment or renewal?: welfare states in times of economic crisis*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Guðmundur Jónsson. (2001). Agents and institutions in the creation of the Icelandic welfare state, 1880–1946. Í H.R. Christensen, U. Lundberg og K. Petersen (ritstj.), *Frihed, lighed og tryghed. Velfærdspolitik i Norden* (bls. 61-89). Árósum: Aarhus Universitetsforlag.
- Guðný Björk Eydal. (2004). Velferðarríkið og hin íslenska leið. Framlag íslenskrar félagsfræði til velferðarrannsókna. Í Þóroddur Bjarnason og Helgi Gunnlaugsson (ritstj.), *Íslensk félagsfræði. Landnám alþjóðlegrar fræðigreinar* (bls. 226-246). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Guðný Björk Eydal. (2005). *Family policy in Iceland 1944–1984*. Gautaborg: Sociologiska Institutionen, Gautaborgarháskóla.
- Guðný Björk Eydal. (2008). Policies promoting care from both parents – The case of Iceland. Í Guðný Björk Eydal og Ingólfur V. Gíslason (ritstj.), *Equal rights to earn and care. The case of Iceland* (bls. 111–148). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson. (2008). Family policy in Iceland: An Overview. Í I. Ostner and C. Schmitt (ritstj.), *Family policies in the context of family change- The Nordic countries in comparative perspective* (bls. 109-127). Wiesbaden: Verlag fur Sozialwissenschaften.
- Guðný Björk Eydal og Teppo Kröger. (2009). Nordic family policies: constructing contexts for social work. Í T. Kröger and H. Forsberg (Eds.) *Social work and child welfare politics. Through nordic lenses*, (bls. 11-28). Bristol: Policy Press.
- Guðný Björk Eydal. (2012). Fjölskyldur og velferð. Í Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson (ritstj.), *Þróun velferðarinnar 1988–2008* (bls. 47–67). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Guðný Björk Eydal og Cynthia Lisa Jeans. (2008). Börn og fátækt. *Tímarit félagsráðgjafa*, 3, 17–25.
- Guðný Björk Eydal og Halldór S. Guðmundsson. (2012). Félags- og velferðarþjónusta sveitarfélaga. Í Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson (ritstj.), *Þróun velferðarinnar 1988–2008* (bls. 165–183). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Guðný Björk Eydal, Halldór S. Guðmundsson og Tómas Björn Bjarnason. (2012). Atvinnuleysi og vinnumarkaðsræði. Í Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson (ritstj.), *Þróun velferðarinnar 1988–2008* (bls. 185–211). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.

- Guðný Björk Eydal og Hrefna Friðriksdóttir. (2012). Child maintenance policies in Iceland – Caring mothers and breadwinning fathers? *European Journal of Social Security*, 14(4), 267–285.
- Guðný Björk Eydal, Ingibjörg Broddadóttir, Steinunn Hrafnadóttir og Sigurveig H. Sigurðardóttir. (1997). The Development of local authority social services in Iceland. Í J. Sipilä (ritstj.), *Social care services the key to the Scandinavian model* (bls. 51–76). Aldershot: Avebury.
- Guðný Björk Eydal og Ingólfur V. Gíslason. (ritstj.). (2008). *Equal rights to earn and care. The case of Iceland*. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Guðný Björk Eydal og Ingólfur V. Gíslason. (ritstj.). (2011). *Parental leave, childcare and gender equality in the Nordic countries*. Kaupmannahöfn: Nordic Council of Ministers.
- Guðný Björk Eydal og Ingólfur V. Gíslason. (2013). Icelandic family policies. Í M. Robila (ritstj.), *Handbook of family policies across the Globe* (bls. 104–129). New York: Springer.
- Guðný Björk Eydal og Ingólfur V. Gíslason. (2014). Hrunið og fæðingarolof. *Íslenska þjóðfélagið*, 5,2, 77-93.
- Guðný Björk Eydal og Lena Marteinsdóttir. (2011). Fjárhagsaðstoð sveitarfélaga og kröfur um virkni viðtakenda. *Tímarit félagsráðgjafa*, 1 (5), 39–43.
- Guðný Björk Eydal og Rostgaard, T. (2011). Gender equality revisited – Changes in Nordic childcare policies in the 2000s. *Social Policy & Administration*, 45(2), 161–179.
- Guðný Björk Eydal og Rostgaard, T. (2013). Caring families – policies and practices in Nordic countries. Í M.H. Ottosen og U.B. Björnberg (ritstj.), *Challenges for future family policies in the Nordic countries – Reassessing the Nordic welfare model* (bls. 133-171). Kaupmannaöfn: SFI.
- Guðný Björk Eydal og Satka, M. (2006). Social work and Nordic welfare policies for children- present challenges in the light of the past. *European Journal of Social Work*, 9:3, 305-322.
- Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson (ritstj.). (2012). *Þróun velferðarinnar 1988–2008*. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Guðný Björk Eydal, Ingólfur V. Gíslason, Tine Rostgaard, Berit Brandth, Ann-Zofie Duvander & Johanna Lammi-Taskula (2015). Trends in parental leave in the Nordic countries: has the forward march of gender equality halted? *Community, Work & Family*, 18:2, 167-18, 1, [DOI: 10.1080/13668803.2014.1002754].
- Guðrún Kristinsdóttir. (1991). *Child welfare and professionalization*. Umeå: Umeå University.
- Guðrún Kristinsdóttir. (1993). Barnavernd og sérfræðiþróun. *Félagsráðgjafablaðið* 4, 14–24.
- Guðrún Kristinsdóttir. (2004). I have been very pleased being in foster care but ... Young people's experience of long-term foster care. *Journal of Child and Youth Care*, 19, 148–158.
- Gyða Margrét Pétursdóttir og Þorgerður Einarsdóttir. (2009). Iceland: From reluctance to fast track engineering. Í P. Moss og S.B. Kamerman (ritstj.), *The politics of parental leave policies: Children, parenting, gender and the labour market* (bls. 159–174). Bristol: Policy Press.
- Halldór S. Guðmundsson. (2012). Starfsendurhæfing, virkni og aðlögun að vinnumarkaði. Í Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson (ritstj.), *Þróun velferðarinnar 1988–2008* (bls. 213–230). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.

- Hanna Björg Sigurjónsdóttir, Ármann Jakobsson og Kristín Björnsdóttir (ritstj.). (2013). *Fötlun og menning: Íslandssagan í öðru ljósi*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Halman, L. (ritstj.). (2001). *The European values study: A third wave source book of the 1999/2000 European values study surveys*. Tilburg: Tilburg University.
- Halvorsen, R. og Hvinden, B. (2014). Nordic reforms to improve the labour market participation of vulnerable youth: An effective new approach? *International Social Security Review*, 67. doi: [10.1111/issr.12037](https://doi.org/10.1111/issr.12037)
- Harpa Njáls. (2003). *Fátækt á Íslandi við upphaf nýrrar aldar – Hin dulda félagsgerð borgarsamfélagsins*. Reykjavík: Borgarfræðisetur.
- Hill, M.J. (1996). *Social policy: A comparative analysis*. London: Prentice Hall.
- Hilma H. Sigurðardóttir, Ásta Guðmundsdóttir og Ásdís A. Arnalds. (2011). *Félagslegar aðstæður pólskra barnafjölskyldna í Reykjavík*. Reykjavík: Rannsóknastofnun í barna og fjölskylduvernd.
- Hernes, H.M. (1987). *Welfare state and woman power – Essays in state feminism*. Ósló: Norwegian University Press.
- Hervör Alma Árnadóttir. (2010). Fjölskyldusamráð. Leið barna til virkrar þátttöku. Í Halldór S. Guðmundsson (ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísindum XII. Félagráðgjafardeild. Erindi flutt á ráðstefnu 2011* (bls. 1–9). Slóð (skoðað 18.8. 2017): https://skemman.is/bitstream/1946/6787/1/1-9_Herv%C3%B6rAlma%C3%81rnad%C3%B3ttir_FELRADbok.pdf
- Hrefna Friðriksdóttir. (2015). Nordic family law: new framework-new fatherhoods. Í G.B.Eydal og T. Rostgaard (ritstj.). *Fatherhood in the Nordic welfare state. Comparing care policies and practice* (bls. 53-78). UK: Policy Press.
- Hvinden, B. og Johanson, H. (ritstj.). (2007). *Citizenship in Nordic welfare states. Dynamic of choice, duties and participation in a changing Europe*. New York: Routledge.
- Ingi Valur Jóhannsson og Jón Rúnar Sveinsson. (1986). *Íslenska húsnæðiskerfið. Rannsókn á stöðu og þróun húsnæðismála*. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Ingibjörg Broddadóttir (ritstj.). (1994). *Fjölskyldan. Uppspretta lífsgilda*. Reykjavík: Félagsmálaráðuneytið.
- Ingibjörg Broddadóttir. (1997). Félagspjónusta sveitarfélaga. Bakgrunnur og framkvæmd laga um félagspjónustu sveitarfélaga. *Sveitarstjórnarmál*, 4, 217–225.
- Inglehart, R., Basáñez, M., Díez-Medrano, J., Halman, L. og Luijk, R. (2004). *Human beliefs and values*, Mexico: Siglo Veintiuno Editores.
- James G. Rice og Rannveig Traustadóttir. (2011). Fátækt, fötlun, velferð. *Stjórnarmál & stjórnsýsla*, 7(2), 387–404.
- Jón Gunnar Bernburg. (2015). Economic crisis and popular protest in Iceland, January 2009: The role of perceived economic loss and political attitudes in protest participation and support. *Mobilization*, 20(2), 231-252.
- Jón Gunnar Bernburg. (2016). *Economic crisis and mass protest. The pots and pans revolution in Iceland*. London and New York: Routledge.
- Jón Björnsson. (1995). Fjárhagsaðstoð sveitarfélaga. Bakgrunnur og framkvæmd laga um félagspjónustu sveitarfélaga. *Sveitarstjórnarmál*, 55, 19–24.
- Jón Rúnar Sveinsson. (2000). *Society, urbanity and housing in Iceland*. Gävle: Meyer.
- Jón Rúnar Sveinsson. (2010). Kreppa, hugmyndafræði og félagslegt húsnæði. *Íslenska þjóðfélagið*, 1, 49–68.

- Jón Rúnar Sveinsson. (2011). Housing in Iceland in the aftermath of the global financial crisis. Í R. Forrest (ritstj.), *Housing markets and the global financial crisis – The uneven impact on households* (bls. 57–73). London: Edward Elgar.
- Kahn, A.J. og Kamerman, S.B. (1988). *Mothers alone: Strategies for a time of change*. Dover, Massachusetts: Auburn House Publishing Company.
- Kamerman, S.B. og Kahn, A.J. (ritstj.). (1978). *Family policy: Government and families in fourteen countries*. New York: Columbia University Press.
- Kamerman, S.B. og Kahn, A.J. (ritstj.). (1997). *Family change and family policies in the West, Volume I: Family change and family policies in Great Britain, Canada, New Zealand and the United States*. Oxford: Clarendon Press.
- Kangas, O. (1991). *The politics of social rights*. Stokkhólmi: Swedish Institute for Social Research.
- Katrín Ólafsdóttir and Stefan Ólafsson. (2014). *Economy, politics and welfare in Iceland – Booms, busts and challenges*. Oslo: FaFo
- Kendall, J. (2012). The voluntary and community sector. Í J. Baldock, L. Mitton, N. Manning og S. Vickerstaff (ritstj.), *Social policy* (bls. 153–175). Fjórða útgáfa. Oxford: Oxford University Press.
- Kjörholt, A.T. og Liden, H. (2004). Children and youth as citizens: symbolic participants or political actors? Í H. Brembeck, B. Johansson og J. Kampmann (ritstj.) *Beyond the competent child- exploring contemporary childhoods in the Nordic welfare societies* (bls. 63-89). Roskilde: Roskilde University Press.
- Korpi, W. (1978). *The working class in welfare capitalism: Work, union and politics in Sweden*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Korpi, W. (1983). *The democratic class struggle*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Korpi, W. og Palme, J. (2000). Faces of inequality: Gender, class and patterns of inequalities in different types of welfare states. *Social Politics*, 7, 127–191.
- Kröger, T. og Yeandle, S. (2013). Reconciling work and care: An international analysis. Í T. Kröger & S. Yeandle (ritstj.), *Combining paid work and family care: Policies and experiences in international perspective* (bls. 3-22). Bristol: Policy Press.
- Layder, D. (1998). *Sociological practice – Linking theory and social research*. London: Sage.
- Lewis, J. (ritstj.). (1993). *Women and social policies in Europe. Work, family and the state*. Aldershot: Edward Elgar.
- Lewis, J. (2002). Gender and welfare state change. *European Societies*, 4, 331–358.
- Lilja Mósesdóttir. (2001). *The Interplay between gender, markets and the state in Sweden, Germany and the United States*. London: Ashgate
- LIS. Cross national data center in Luxembourg. Vefsetur. Slóð (skoðað 20.8. 2017): www.lisdatacenter.org
- Lög um fæðingar- og foreldraorlof, nr. 95/2000.
- Margrét Margeirsdóttir. (2001). *Fötlun og samfélag*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Marshall, T.H. (1949/2000). Citizenship and social class. Í F.G. Castles og C. Pierson (ritstj.), *The Welfare state reader* (bls. 30-40). Cambridge: Polity Press.
- Millar, J. og Warman, A. (ritstj.). (1995). *Family obligations in Europe*. Bath: University of Bath.
- Millar, J. og Warman, A. (1996). *Family obligations in Europe*. London: Joseph Rowntree Foundation and Family Policy Studies Centre.

- Myles, J. og Quadagno, J. (2002). Political theories of the welfare state. *Social Service Review*, mars 2002, 34–57.
- Nygård, M. (2006). Welfare-ideological change in Scandinavia: A comparative analysis of partisan welfare state positions in four Nordic countries, 1970–2003. *Scandinavian Political Studies*, 29(4), 356–385.
- Olsson, S.E. (1991). Arbetarnas makt och 1946 års pensionsreform. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, nr. 50. Stokkholm: Sällskapet för studier i arbetarrörelsens historia.
- Ómar H. Kristmundsson og Steinunn Hrafnadóttir (ritstj.). (2008). *Stjórnun og rekstur félagasamtaka*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Ómar H. Kristmundsson og Steinunn Hrafnadóttir. (2012a). Þróun og einkenni þriðja geirans í velferðarþjónustu. Í Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson (ritstj.), *Þróun velferðarinnar 1988–2008* (bls. 107–123). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Ómar H. Kristmundsson og Steinunn Hrafnadóttir. (2012b). The role of non-profit organizations in the development and provision of welfare services in Iceland. *Moving The Social. Journal of Social history and the history of social movements*, 48, 179–192.
- Palme, J. (1990). *Pension rights in welfare capitalism: The development of old-age pensions in 18 OECD countries 1930 to 1985*. Stokkholm: Swedish Institute for Social Research.
- Palme, J. og Cronert, A. (2015). *Trends in the Swedish social investment welfare state: The enlightened path or the third way for the lions?* Improve Working Paper No. 15/12. Antwerpen: Herman Deleeck Centre for Social Policy – University of Antwerpen.
- Pateman, C. (2000). The patriarchal welfare state. Í F.G. Castles og C. Pierson (ritstj.), *The welfare state reader* (bls. 134-152). Cambridge: Polity Press.
- Powell, J. & Hendricks, J. (ritstj.). (2009). *The welfare state in post-industrial society. A global perspective*. Dordrecht: Springer.
- Rannveig Traustadóttir, Hanna Björg Sigurjónsdóttir og Snæfríður Þóra Egilson. (2013). Disability studies in Iceland: Past, present and future. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 5(1), 55–70.
- Rannveig Traustadóttir, Ytterhus, B., Snæfríður Þóra Egilson og Berg, B. (2013). New perspectives on disability and childhood. Í Rannveig Traustadóttir, B. Ytterhus & Snæfríður Þóra Egilson (ritstj.), *Childhood and disability in the Nordic countries: Being, becoming and belonging* (bls. 15-34). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Rauhala, P.L., Guðný Björg Eydal, Ketola, O. og Nielsen, H.W. (1997). Why are social care services a gender issue? Í J. Sipilä (ritstj.), *Social care services: The key to the Scandinavian welfare model* (bls. 131–155). Aldershot: Avebury.
- Rostgaard, T. og Zechner, M. (ritstj.). (2012). Special section: Shifting boundaries of elder care: Changing roles and responsibilities. *European Journal of Ageing*, 9 (2).
- Rostgaard, T., Timonen, V. og Glendinning, C. (ritstj.). (2012). Special issue: Reforming home care in ageing societies. *Health and Social Care in the Community*, 20(3).
- Rothstein, B. (1998). *Just institutions matter. The moral and political logic of the welfare state*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rowntree, S.B. (1901/2000). *Poverty: A study of town life*. Bristol: The Policy Press.
- Sainsbury, D. (1996). *Gender equality and welfare states*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Sainsbury, D. (2012). *Welfare states and immigrants rights. The politics of inclusion and exclusion*. Oxford: Oxford University Press.
- Schmidt, M.G. (2010). Parties. Partisan theory and the welfare state. Í F.G. Castles, S. Leibfried, J. Lewis, H. Obinger og C. Pierson (ritstj.), *The Oxford handbook of the welfare state* (bls. 211–225). Oxford: Oxford University Press.
- Sigríður Dúna Kristmundsdóttir. (1997). *Doing & becoming: Women's movements and women's personhood in Iceland, 1870–1990*. Reykjavík: Félagsvísindastofnun HÍ og Háskólaútgáfan.
- Sigrún Júlíusdóttir. (1993). *Den kapabla familjen i det isländska samhället. En studie om lojalitet, äkteskapsdynamik och psykosocial anpassning*. Gautaborg: Institutionen for socialt arbete, Gautaborgarháskóla.
- Sigrún Júlíusdóttir. (2001). *Fjölskyldur við aldahvörf*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Sigrún Júlíusdóttir. (2012). Fjölskyldur – umbreytingar, samskipti og skilnaðarmál. Í Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson (ritstj.), *Þróun velferðarinnar 1988–2008* (bls. 69–87). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Sigrún Júlíusdóttir, Dögg Pálsdóttir og Helena Konráðsdóttir. (2012). Foreldrar í forsjárdeilu – Rannsókn á umfangi, ferli og félagslegum þáttum forsjármála fyrir héraðsdómstólum á Íslandi. *Tímarit lögfræðinga*, 62, 285–318.
- Sigrún Júlíusdóttir, Friðrik H. Jónsson, Nanna K. Sigurðardóttir og Sigurður J. Grétarsson (ritstj.). (1995). *Barnafjölskyldur. Samfélag – lífsgildi – mótun*. Reykjavík: Félagsmálaráðuneytið.
- Sigrún Júlíusdóttir og Nanna K. Sigurðardóttir. (2000). *Áfram foreldrar – Rannsókn um sameiginlega forsjá og velferð barna við skilnað foreldra*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Sigrún Júlíusdóttir og Sigurveig H. Sigurðardóttir. (1997). *Hvers vegna sjálfboðaliðastörf – Um sjálfboðaliðastarf, félagsmálastefnu og félagsráðgjöf*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Sigrún Júlíusdóttir og Sólveig Sigurðardóttir. (2013). *Eftir skilnað. Um foreldrasamstarf og kynslóðartengsl*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Sigurveig H. Sigurðardóttir. (2012). Þróun velferðar í þágu aldraðra. Í Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson (ritstj.), *Þróun velferðarinnar 1988–2008* (bls. 147–164). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Sigurveig H. Sigurðardóttir. (2013). *Patterns of care and support in old age*. Dissertation Series no 4. School of Health Sciences. Jönköping: Jönköping University.
- Sigurveig H. Sigurðardóttir, Ómar H. Kristmundsson & Steinunn Hrafnisdóttir. (2016). Care of older adults in Iceland: Policy objectives and reality. *Journal of Social Service Research*, 42(2), 233–245. doi: 10.1080/01488376.2015.1137535
- Sipilä, J. (ritstj.). (1997). *Social care services: The key to the Scandinavian model*. Aldershot: Avebury.
- Skocpol, T. (1995). *Social policy in the United States: Future possibilities in historical perspective*. Princeton: Princeton University.
- Stefán Ólafsson. (1990a). *Lífskjör og lífshættir á Norðurlöndum. Samanburður á þjóðfélagi Dana, Finna, Íslendinga, Norðmanna og Svía*. Reykjavík: Iðunn.
- Stefán Ólafsson. (1990b). *Lífskjör og lífshættir á Íslandi. Lífskjarakönnun 1988*. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands og Hagstofa Íslands.
- Stefán Ólafsson. (1990c). Vinnan og menningin. *Skírnir*, 163, 99–124.
- Stefán Ólafsson. (1992a). The rise or decline of work in the welfare state? Equality and efficiency revisited. Í J.E. Kolberg (ritstj.), *Between work and social citizenship*. New York: M.E. Sharpe.

- Stefán Ólafsson. (1992b). Vöxtur velferðarríkisins á Vesturlöndum. Kenningar um þjóðfélagsbreytingar á 20. öldinni. *Íslensk félagsrit*, 2–4, 5–29.
- Stefán Ólafsson. (1993a). *Innreið nútímaþjóðfélags á Íslandi*. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Stefán Ólafsson. (1993b). Þróun velferðarríkisins. Í Guðmundur Hálfðánarsson og Svanur Kristjánsson (ritstj.), *Íslensk þjóðfélagsþróun 1880–1990* (bls. 399–430). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands og Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands.
- Stefán Ólafsson. (1993c). Variations within the Scandinavian model: Iceland in a comparative perspective. Í E.J. Hansen, S. Ringen, H. Uusitalo og R. Erikson (ritstj.), *Welfare trends in the Scandinavian countries*. New York: M. E. Sharpe.
- Stefán Ólafsson. (1996). *Hugarfar og hagvöxtur. Menning, þjóðfélag og framfarir á Vesturlöndum*. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Stefán Ólafsson. (1999a). *Íslenska leiðin: Almennatryggingar og velferð í fjölþjóðlegum samanburði*. Reykjavík: Háskólaútgáfan og Tryggingastofnun ríkisins.
- Stefán Ólafsson. (1999b). The Icelandic model: Social security and welfare in a comparative perspective. Í D. Bouget og B. Pallier (ritstj.), *Comparing social welfare systems in Nordic Europe and France*. Nantes: Mire og Maison des Sciences de l'Homme Ange-Guépin.
- Stefán Ólafsson. (2012a). Velferðarríkið og þróun velferðarútgjaldanna. Í Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson (ritstj.), *Þróun velferðarinnar 1988–2008* (bls. 29–46). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Stefán Ólafsson. (2012b). Lífeyrisþegar, fjölgun og afkoma. Í Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson (ritstj.), *Þróun velferðarinnar 1988–2008* (bls. 125–146). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Stefán Ólafsson. (2013). Well-being in the Nordic Countries: An international comparison. *Stjórnmal & stjórnsýsla*, 2, 345–372. Slóð (skoðað 20.8. 2017): <http://dx.doi.org/10.13177/irpa.a.2013.9.2.5>
- Stefán Ólafsson. (2014). Hrunið og árangur endurreisnarinnar. *Íslenska þjóðfélagið*, 5,2, 95–116.
- Stefán Ólafsson og Arnaldur Sölvi Kristjánsson. (2012). Þróun tekjuskiptingarinnar á Íslandi 1992–2010. *Stjórnmal & stjórnsýsla*, 1, 39–71. Slóð (skoðað 19.8. 2017): <http://hdl.handle.net/1946/12290>
- Stefán Ólafsson og Guðný Björk Eydal. (2012). Fátækt og fjárhagsþrengingar. Í Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson (ritstj.), *Þróun velferðarinnar 1988–2008* (bls. 339–365). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Stefán Ólafsson og Karl Sigurðsson. (1996/1999). Poverty in Iceland. Í B. Gustafsson og P.J. Pedersen (ritstj.), *Poverty and low income in the Nordic countries* (bls. 101–129). Aldershot: Ashgate.
- Stefán Ólafsson, Karl Sigurðsson og María Ammendrup. (1999). *Lífskjör, lífshættir og lífsskoðun eldri borgara á Íslandi 1988–1999. Kynslóðagreining og samanburður milli landa*. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Steinunn Hrafnadóttir. (2008). Frjáls félagasamtök og sjálfboðaliðastörf á Íslandi. Í Ómar H. Kristmundsson og Steinunn Hrafnadóttir (ritstj.), *Stjórnun og rekstur félagasamtaka* (bls. 21–41). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Steinunn Hrafnadóttir og Ómar H. Kristmundsson. (2010a). *Challenges in the Icelandic Non-profit sector*. ISTR Conference Working Papers. Volume VII. Istanbul Conference. Facing Crises: Challenges and Opportunities confronting the Third Sector and Civil

- Society. Kadir Has University. 9th International conference of the International Society for Third sector Research. Istanbul Turkey.
- Steinunn Hrafnisdóttir og Ómar H. Kristmundsson. (2010b). Breytingar á tekjum félagsamtaka í velferðarþjónustu í kjölfar efnahagshrunsins. Í Halldór. S. Guðmundsson (ritstj.). *Rannsóknir í félagsvísindum XI*. (bls. 17-22). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Steinunn Hrafnisdóttir og Ómar H. Kristmundsson. (2016). Volunteers for NGO's in welfare services in Iceland: A diminishing resource? *Voluntas*, 28(1), 204–222. doi:10.1007/s11266-016-9790-4
- Stjórnarráðið. (2015). *Félagsvísar*. 4. útgáfa. Reykjavík: Velferðarráðuneytið og Hagstofa Íslands.
- Svalfors, S. (2010). Public Attitudes. Í F. Castles, S. Leibfried, J. Lewis, H. Obinger and C. Pierson (ritstj.), *The Oxford handbook of the welfare state*. Oxford: Oxford University Press.
- Sveinn H. Ragnarsson. (1995). Framkvæmd félagsþjónustu í Reykjavík. *Félagsráðgjafablaðið*, 5, 26–35.
- Therborn, G. (1993). Politics of childhood. Í F.G. Castles (ritstj.), *Families of nations: Patterns of public policy in Western democracies*. Adlershot: Dartmouth.
- Tómas Bjarnason. (2014). Traust í kreppu: Traust til Alþingis, lögreglu, stjórnmalamanna og forseta Íslands í kjölfar hrunsins. *Íslenska þjóðfélagið*, 5,2,19-38.
- Unnur Dís Skaptadóttir, Guðný Björk Eydal og Hilma H. Sigurðardóttir. (2012). Innflytjendur og velferðarkerfið. Í Guðný Björk Eydal og Stefán Ólafsson (ritstj.), *Þróun velferðarinnar 1988–2008* (bls. 339–365). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Þorgerður Einarsdóttir. (2004). Hið vísindalega er pólitískt. Femínismi sem fræðikenning andófs og baráttu í Þóroddur Bjarnason og Helgi Gunnlaugsson (ritstj.), *Íslensk félagsfræði. Landnám alþjóðlegrar fræðigreinar*, (bls. 200-225). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Velferðarráðuneytið. (ed.). *Um Norræna velferðarvakt*. <https://www.stjornarradid.is/verkefni/felags-og-fjolskyldumal/norraen-velferdarvakt/um-norraena-velferdarvakt/>
- Walby, S. (1997). *Theorizing patriarchy*. Oxford: Blackwell.
- Wennemo, I. (1994). *Sharing the costs of children studies on the development of family support in the OECD countries*. Stokkhólmi: Swedish Institute for Social Research.
- Wijkström, F. og Zimmer, A. (ritstj.), (2010). *Nordic civil society at a cross-roads. Transforming the popular movement tradition*. Baden-Baden: Nomos og CineFogo.
- Wilensky, H.L. og Lebeux, C.N. (1965). *Industrial society and social welfare*. New York: Free Press.
- Zimmerman, S.L. (1995). *Understanding family: Policy theories and applications*. London: Sage Publications.
- Þingsályktun um mótun opinberrar fjölskyldustefnu og aðgerðir til að styrkja stöðu fjölskyldunnar. Nr. 14/121. Samþykkt 13. maí 1997.
- Þórhildur Línal (ritstj.), (2016). *Heiðursrit Ármann Snævarr, 1919-2010*. Reykjavík: Bókaútgáfan Codex. Rannsóknastofnun Ármanns Snævarr um fjölskyldumálefni.

Um höfunda

Guðný Björk Eydal (ge@hi.is) er prófessor í félagsráðgjöf við Háskóla Íslands. Hún lauk B.A.-prófi í félagsfræði og starfsréttindanámi í félagsráðgjöf frá HÍ 1986, M.A.-prófi í félagsráðgjöf frá Gautaborgarháskóla 1993 og doktorsprófi í félagsfræði frá sama skóla 2005. Guðný hefur stundað rannsóknir á velferðar-, fjölskyldu- og félagsmálafestefnu með sérstakri áherslu á umönnun barna, foreldra og fjölskyldulíf. Auk þess hefur Guðný stundað rannsóknir á sviði hamfarafræða.

Steinunn Hrafnisdóttir (steinhra@hi.is) er dósent í félagsráðgjöf við Háskóla Íslands. Hún lauk BA prófi í uppeldisfræði og starfsréttindanámi í félagsráðgjöf frá HÍ 1988, M.A. prófi í stjórnun frá Háskólanum í Kent, Canterbury 1991 og doktorsprófi í félagsráðgjöf frá sama skóla 2004. Steinunn hefur stundað rannsóknir á félagsamtökum og sjálfboðastörfum, stjórnun og félagsmálafestefnu.